

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

на тему «Релігійність майя очима іспанських колоністів у ранньомодерний період»

Виконала студентка 4 курсу, групи ГІС19/Б

Галузі знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньої програми «Історія»

Освітній ступінь Бакалавр

Олексенко Т.О.

Керівник канд. іст. наук, доцент Чума Б.П.

Рецензент _____

Львів – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. КОНКІСТА ТА ІНКОРПОРАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ МАЙЯ	14
1.1. Нарис завоювання території майя.....	14
1.2. Чому майя програли? Конкіста очима майя.....	18
1.3. «Нова Іспанія». Адміністрування нових земель.....	22
РОЗДІЛ II. ЦЕРКВА, МІСІОНЕРСТВО ТА ЄВАНГЕЛІЗАЦІЯ.....	31
2.1. Церковне адміністрування.....	31
2.2. Програма християнізації.....	34
РОЗДІЛ III. РЕЛІГІЙНІСТЬ МАЙЯ В ІСПАНСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ.....	39
3.1. Історико-етнографічні праці	40
3.2. Листи і документи.....	51
3.3. Спільне уявлення про релігійність майя.....	56
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Актуальність та новизна теми. Актуальність теми полягає в тому, що в Україні історія стародавніх майя, зокрема конкіста та інкорпорація їх територій іспанцями в XVI ст., не є популярною частиною історичного дискурсу, вона не достатньо артикульована в історичних програмах вищих навчальних закладів. Популяризація стародавніх майя, привернення уваги до вивчення історії та релігії – наше актуальне завдання. Дослідження багатовекторної взаємодії між дуже різними культурами, іспанською та майяською, є актуальною проблемою в нашу епоху глобалізації.

Новизна курсової роботи полягає в тому, що представлена тема привертає увагу до дослідження культурної спадщини майя та Іспанії не лише в історичному, а й у релігійно-філософському контексті, вона може зацікавити не лише істориків, а й культурологів, антропологів, релігієзнавців і, по суті, є спробою міждисциплінарного поєднання методологічних підходів цих гуманітарних наук.

Мета і завдання. Метою курсової роботи є проаналізувати сприйняття релігійності майя іспанськими колоністами, передусім місіонерами, у ранньомодерний період. Завдання роботи передбачають різностороннє вивчення перебігу завоювання й інкорпорації територій майя до Іспанської монархії та розгляд їх крізь призму зіткнення двох цивілізацій. Висвітлити, як конкіста була пов'язана з віруваннями місцевого населення. Окремо зупинилися на християнізації та завданнях, що ставила перед собою церковна адміністрація і якими засобами місіонери досягали своїх цілей. А також проаналізували сприйняття релігійності майя іспанськими колоністами, передусім місіонерами, у ранньомодерний період на основі вибіркового писемних свідчень.

Об'єкт роботи – релігійність майя у сприйнятті католицьких місіонерів раннього модерного періоду, **предмет** – тексти іспанських місіонерів і колоністів окресленого часу.

Хронологічні та географічні межі. Зміст курсової роботи зосереджено на XVI–XVII ст. й обмежено регіоном проживання майя – території сучасних Мексики, Гватемали, Гондурасу, Ель-Салвадору і Белізу.

Теоретичні підходи і методи. Для дослідження застосовувались загальнонаукові методи аналізу й синтезу, а також дискурс-аналіз.

Історіографія. Перше видання «Повідомлення про справи в Юкатані» Дієго де Ланди французьким етнографом абатом Шарль-Етьєн Брасером де Бурбур у 1864 р. стало сенсацією і привернуло увагу історичної спільноти до дослідження спадщини францисканських монахів на Юкатані і до культури і релігії майя. У 1950-х радянський вчений Юрій Кнорозов, використовуючи «абетку Ланда», зробив порив в дешифруванні писемності майя, що також стало знаковою подією в цьому дискурсі. Серед його праць необхідно відзначити «Письменность давніх майя» (1955) та «Повідомлення про справи в Юкатані» Дієго де Ланда як історико-етнографічне джерело» (1955). Починаючи з 1980-х років інтерес до майя як класичного так і посткласичного періодів набирає обертів і виходить багато антропологічних та етнографічних досліджень. Юкатекські події 1562 стали предметом загальноновизнаного дослідження Інги Клендіннен в праці «Амбівалентна конкіста: Майя та іспанці на Юкатані, 1517—1570» (1987)¹. У тому ж 1987 р. виходить «Конкіста Америки: питання “іншого”» болгарського науковця Цветана Тодорова, де він, як і І. Клендіннен використовує антропологічний підхід до дослідження конкісти Латинської Америки, включно з територіями майя. Колоніальний Юкатан став предметом уваги таких дослідників як Ненсі Фарріс (1984), Роберт У. Патч («Майя та іспанці на Юкатані, 1648–1812», 1993), Сергіо Кісада («Майяські правителі: формування колоніального суспільства на Юкатані, 1350–1600 pp.», 1993), Філіпа С. Томпсона («Текано. Місто майя в

¹ Переоценка подлинности «Relacion de las cosas de Yucatan» фрая Диего де Ланды. [Електронний ресурс].
Режим доступу: https://www.indiansworld.org/landa_relacion.html#.Yqn7K3bP02x

колоніальному Юкатані», 1999) та інших². Девід Стюарт у своєму дослідженні «Порядок днів: Розкриття таємниць стародавніх майя» \ The Order of Days: Unlocking the Secrets of the Ancient Maya (2012) висвітлив зв'язок між підкоренням останнього майяського міста Тайасаль та місцевими пророцтвами та календарними циклами. Серед українських вчених варто відзначити видатного дослідника Віктора Талаха, а особливо його працю «Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков» (2013), в якій автор вперше переклав російською значну кількість джерел майя, в тому числі колоніального періоду. Наші власні дослідження релігійності майя, в тому числі колоніального періоду, було включено у статтю «Особенности религиозной системы стародавних майя // USL Science II: науковий збірник матеріалів конференції (Київ, 2022)».

Джерельна база. Після відкриття Нового Світу іспанці старалися проводити систематичну й уніфіковану політику щодо колонізації, взявши за основу централізовану політичну, правову, адміністративну й економічну модель, що існувала в самій Іспанії. Це стосувалося і ведення документації, тому, починаючи з XVI ст., в розпорядженні дослідників Нової Іспанії знаходиться велика кількість писемних пам'яток: лише у Генеральному Архіві Індій у Севільї зберігається близько 80 мільйонів сторінок текстів³. Утім документів, які стосуються власне Конкісти і встановлення панування іспанської корони в Америці, досить небагато. В. Талах пояснює це тим, що багато конкістадорів були неписьменними; зайняті виснажливими військовими кампаніями, вони не мали часу на писанину і не бажали залишати письмові свідчення про сумнівні з точки зору моралі дії та рішення⁴. Невелику кількість письмових свідчень про конкісту майя на Юкатані відзначали і колоніальні

² Переоценка подлинности «Relacion de las cosas de Yucatan» фрейя Диего де Ланды. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.indiansworld.org/landa_relacion.html#.Yqn7K3bP02x

³ Там само

⁴ Там само

хроністи Гонсало Фернандес де Ов'єдо (1478–1557) та Дієго Лопес де Когольюдо (1600–1665)⁵.

Документи, які мають історичну, етнографічну та культурну цінність для дослідників майя в XVI–XVII ст., можна об'єднати в наступні категорії.

Реляції чи розповіді (*relaciones*⁶), які конкістадори надсилали в Іспанію, доповідаючи про хід своїх кампаній (наприклад «Звіт Франсіско де Монтехо про перший похід на Юкатан», «Повідомлення Алонсо Давіли та його супутників про похід на Четумаль від 18 березня 1533 року»). Вони склалися в довільній формі та, як правило, були невеликими за об'ємом.

Звіти енкомендеро на виконання королівського розпорядження від 25 травня 1577 р., що наказував надати в «Раду Індій» відомості про іспанські володіння в Новій Іспанії⁷. Ці документи, відомі під збірною назвою «Повідомлення з Юкатану», зібрані в одній книзі у 1579–1581 рр., містять відповіді на питання спеціального опитувальника. Як правило, їх авторами були іспанські поселенці другого покоління, що не брали безпосередньої участі в захоплені територій і на зазначені питання або зовсім не відповідали, або відповідали в загальних рисах⁸. Хоча деякі були написані ветеранами конкісти Юкатана: Хуан де Уррутія, Хуан Фарфана, Ернандо Муньос-Сапата, Хуан Кано та інші⁹.

«Підтвердження заслуг і служби» (*probanzas de méritos y servicios*), що склалися учасниками Конкісти або їх нащадками для засвідчення набутих привілеїв і милостей від Корони чи отримання нових, таких як енком'єнда чи грошова допомога¹⁰. За період 1524–1634 рр. у Генеральному Архіві Індій

⁵ Конкістадори на Юкатане// Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/konkistadory-na-yukatane.html#.ZF6DiHbP02x>

⁶ Це була поширена практика для всіх країн Зх. Європи того часу, також як спосіб розповісти про щось цікаве. Завдяки друкарському верстату реляції публікувалися і поширювалися серед більшої кількості читачів, формуючи, таким чином. Відповідні уявлення про ті чи інші події.

⁷ «Повідомлення з Юкатану» (уривки)// Талах В. Н. Конкістадори на Юкатане – К., 2017. [Електронний ресурс]

⁸ Там само

⁹ Там само

¹⁰ «Доказательство заслуг и службы» Бласа Гонсалеса// Талах В. Н. Конкістадори на Юкатане – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/dokazatelstvo-zaslug-i-sluzhby-blasa-gonsalesa.html#.ZGJF-nbP02w>

зберіглося 650 таких текстів¹¹. Найчастіше вони писалися у формі опитувальника, де кожен параграф починався фразами «чи відомо», «отже, чи відомо», – після чого автор описував події, учасником яких він учать був, наголошуючи на власній ролі та витратах. Наприклад, доказ служби Бласа Гонсалеса (1567 р.) закінчується наступними словами: «Я залишився як городянин в цьому містечку Вальядолід, поки не закінчилося його умиротворення та заспокоєння, а згодом, коли через чотири роки розгорілася і повернулася війна, для того, щоб виграти її та світ повернути мир, ми трудівчимало потрудилися, і в цьому брав участь я, згаданий Блас Гонсалес, в утриманні та умиротворенні. І від початку й до тепер я брав участь у всьому цьому, діючи завжди за власний кошт, без допомоги Його Величності чи будь-якої іншої особи»¹².

Монументальні праці, що писалися на вимогу чи пропозицію Корони, або керівництва Орденів, до яких належали місіонери, або за їх власним бажанням. Вони включають розгорнуті й детальні описи з географії, клімату, флори та фауни завойованих земель; історичні, етнографічні, культурологічні відомості про корінних мешканців. Серед найвідоміших – це «Повідомлення про справи в Юкатані» Дієго де Ланди, «Природна та загальна історія Індій, Островів та Материка Моря Океану» Гонсало Фернандеса-де-Ов'єдо, «Історія індіанців Нової Іспанії» Торібіо де Бенавенте, «Загальна історія діянь кастильців на Островах і Материці Моря Океану, званих Західними Індіями» Антоніо де Еррери-і-Тордесільяса, «Історія Індій» Бартоломе де Лас-Касас, «Історія Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо та інші.

Листи королю Іспанії або до «Ради Індій» від місіонері (наприклад, «Лист брата Лоренсо де Б'єнвеніди принцу-регенту та королівське розпорядження про проведення розслідування зловживань на Юкатані») або представників цивільної влади (наприклад, «Лист членів міської ради Мериди Карлу V, імператору та королю, від 14 червня 1543 р.»); а також накази, розпорядження,

¹¹ «Доказательство заслуг и службы» Бласа Гонсалеса// Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – [Електронний ресурс].

¹² Там само

судові й інквізиційні документи (наприклад «Наказ Франсіско де Монтехо-старшого щодо завоювання Юкатана синові, Франсіско де Монтехо-молодшому, квітень 1540») тощо.

Розпорядження та закони Короля чи його представників, «Ради Індій». Це – Гранадські статті (1526), «Нові закони Індій» (1542) і «Укази Томаса Лопеса» («Укази Томаса Лопеса Меделя») (1552). Гранадські статті або «капітуляції» – це виданий Коронаю Кастилії документ, що надавав Франсіско де Монтехо право на завоювання та колонізації Юкатану ще до того, як ці території було завойовано¹³. Додатками до статей йшли «Гранадські розпорядження» або «Гранадські провізії», що встановлювали правила поводження з корінним населенням, та «Вимога» – формальний юридичний акт, що його іспанці мали зачитувати при першій зустрічі з індіанцями¹⁴. «Нові закони Індії» склалися з 39 статей, 20–33 з яких регулювали ставлення до корінного населення¹⁵. Всі ці документи захищали права індіанців та забороняли рабство, втім у багатьох випадках існувала різниця між тим, що декларувалося і тим, що виконувалося на місцях.

«Укази Томаса Лопеса-Меделя» (1552) мали більш практичний характер: переважно стосувалися тубільців і регулювали всі сфери їхнього життя¹⁶. Докладніше розглянемо їх в наступних розділах у контексті колоніальної політики (*редукції*).

Щоб звузити фокус нашого дослідження, ми зосередились на вибіркових писемних пам'ятках, авторство яких належало місіонерам, оскільки вони надають найбільш повне уявлення про релігійний світ майя.

Ми розглянемо такі історико-етнографічні праці як «Повідомлення про справи в Юкатані» Дієго де Ланди, «Найкоротша реляція про руйнування Індій» Бартоломе де Лас-Касас, «Історія Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо,

¹³ Гранадские статьи 1526 года // Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://www.indiansworld.org/granadskie-stati-1526-goda.html#.ZGKoxnbP02w>

¹⁴ Там само

¹⁵ Las Leyes Nuevas De Indias De 1542. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://www.historiadelnuevomundo.com/las-leyes-nuevas-de-indias-de-1542/>

¹⁶ The Ordinances of Tomás López// Gates, William. Yucatan Before and After the Conquest, by Diego de Landa, – Global Gray, 2018 (Ebook) – P. 232-235.

«Молитовник Богородиці Іцамальської, історія Юкатана та духовне завоювання» Бернардо де Лісана.

Листи та записки: «Лист брата Лоренсо де Б'єнвеніди принцу-регенту та королівське розпорядження про проведення розслідування зловживань на Юкатані», сфабриковані «Листи королю від індіанців майя Юкатана та їхнього Захисника» (1563, 1567), «Записки про забобони індіанців Юкатану» Педро Санчеса де Агілара. Окремо «Повідомлення про деякі звичаї індіанців провінцій Юкатану» Гаспара-Антоніо Чі, який сам був індіанцем.

Судові документи інквізиційного процесу, організованому Дієго де Ланди в 1562 р. в місті Сотута, де індіанців звинуватили в ідолопоклонстві, що призвело до чисельних тортур, тілесних покарань і страт. А саме звинувачення Дієго де Ланди проти індіанців Сотути.

Вважається, що «Повідомлення про справи в Юкатані» були написано у XVI ст. іспанським францисканським монахом, згодом єпископом Юкатану, Дієго де Ландою. Ця праця – один із найцінніших здобутків майяністики, що залишається одним з основних джерел з історії та етнографії індіанців майя в часи іспанського завоювання. Єпископ зіграв одну з ключових ролей в історії Юкатану, а його особистість, політка та праця породили навколо себе багато міфів, непідтверджених або суперечливих фактів, питань без відповідей і дискусій. У наступних розділах ми повернемося до його фігури, а наразі зосередимося на «Повідомленнях». Метью Рестол і Джон Ф. Чучайек IV у своєму дослідженні підняли питання автентичності манускрипту та його авторства, створивши серйозний дискурс навколо цієї праці¹⁷. Перше, на що вони звертають увагу, це те, що оригінальний рукопис, імовірно написаний у 1562–1566 рр., не зберігся. До нас дійшла копія XVII ст. під назвою «Повідомлення про справи в Юкатані, витягнуте з повідомлення, яке написав брат Дієго де Ланда ордена св. Франциска» і палеографічний аналіз показав, що вона була написана трьома різними почерками на папері різного типу¹⁸. Цю

¹⁷ Переоценка подлинности «Relacion de las cosas de Yucatan» фрая Диего де Ланды. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.indiansworld.org/landa_relacion.html#.Yqn7K3bP02x

¹⁸ Там само

копію знайшов відомий французький етнограф та археолог абат Шарль-Етьєн Брасер де Бурбур у 1861 р. в архівах мадридської Королівської бібліотеки Академії історії. Він зробив власний французький переклад, скоротив назву до «Повідомлень про справи в Юкатані», розбив текст на розділи і дав їм назви (за винятком трьох оригінальних), а також, вірогідно, використав власну нумерацію сторінок¹⁹. У 1884 р. з'явилося перше іспанське видання за редакцією Хуана де Дйоса де Рада-і-Дельгадо, яке повторювало структуру Брасера де Бурбура. По суті, всі наступні публікації копіювали конструкт, створений абатом. Лише у 1937 р. Вільям Гейтс випустив власний переклад повної версії манускрипту англійською мовою, тож на сьогодні це – єдина друкована версія англійською мовою і, можливо, єдина найпопулярніша версія праці де Ланди, як стверджують автори дослідження²⁰. Наразі існує безліч перекладів тексту, втім, як у 1988 р. зазначив історик Джордж Стюарт: «Жодне з існуючих видань *Relacion de Landa* не задовольняє вимог вченого, який очікує побачити повний зміст оригінального манускрипту»²¹. І питання авторства «Повідомлень про справи в Юкатані» та його оригінальний зміст лишаються відкритими. В цій роботі ми використовували англійську версію Вільяма Гейтса 1937 р. та російський переклад зі староіспанської мови, який у 1955 р. зробив радянський (український) історик і етнограф Ю. В. Кнорозов.

«Найкоротша реляція про руйнування Індій» Бартоломе де Лас-Касас (уперше видана в 1552 р.). Домініканець Бартоломе де Лас-Касас був відомим істориком Нового Світу і захисником прав індіанців; автором низки праць з історії та етнографії Центральної та Південної Америки, найвідоміша з яких – монументальна «Історія Індій», яка не стільки описує події в хронологічній послідовності, скільки висвітлює «гріховність» іспанської колонізаторської політики та несправедливість та гноблення, яких зазнали індіанці²². Ми розглянемо уривок з «Апологетичної історії Індії», яка була написана як 68

¹⁹ Переоценка подлинности «*Relacion de las cosas de Yucatan*» фрая Диего де Ланды. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.indiansworld.org/landa_relacion.html#.Yqn7K3bP02x

²⁰ Gates, William. *Yucatan Before and After the Conquest*, by Diego de Landa, –Global Gray, 2018 (Ebook) – 242 p.

²¹ Переоценка подлинности «*Relacion de las cosas de Yucatan*» фрая Диего де Ланды. [Електронний ресурс].

²² Bartolomé de Las Casas //Britannica [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.britannica.com/biography/Bartolome-de-Las-Casas>

розділ «Історії Індій», проте Бартоломе де Лас-Касас вирішив зробити її окремим виданням на підставі того, що вона включає етнографічний, а не історичний матеріал²³. Розділ СХХІІІ має назву «Про вірування індіанців Юкатану», і також відомий як «Звіт Франсиско Ернандеса про Про вірування індіанців Юкатану в 1545 р.». Так само проаналізуємо уривок, що стосується майя, з іншого його відомого твору «Найкоротша реляція про руйнування Індій», написаному в 1542 р. (вперше виданий у 1552 р.), що за словами В. Талаха є «гострим політичним памфлетом на злобу дня, який мав цілком конкретну і практичну мету – спонукати іспанський уряд внести зміни до законодавства з метою приборкання свавілля конкістадорів»²⁴. Ця праця дійсно посприяла тому, що у тому ж році король Карл V підписав так звані Нові закони (Leyes Nuevas), які мали відмінити систему енком'єнд і надати індіанцям більше прав.

«Історія Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо. Францисканець Д. Лопес де Когольюдо прибув на Юкатан у 1634 р. Він був настоятелем монастирів у Мані, Мотулі, Меріді, а у березні 1663 р. обраний провінціалом (головою намісництва) Юкатану²⁵. Свою монументальну «Історію Юкатану» (760 сторінок друкованого тексту) він писав з 1647 по 1656 р. Книга є цінним джерелом фактичних даних про конкісту Юкатану, події після завоювання, навернення місцевого населення в християнство, а також включає біографію Дієго де Ланди²⁶.

«Молитовник Богородиці Іцамальської, історія Юкатану та духовне завоювання» Бернардо де Лісана. Францисканець Бернардо де Лісана прибув на Юкатан у 1606 р. Вивчив мову майя і протягом багатьох років викладав її іспанцям; нагороджений усіма званнями свого Ордену, отримав кілька посад і

²³ Bartolomé de las Casas [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Bartolom%C3%A9_de_las_Casas

²⁴ Бартоломе де Лас-Касас. Кратчайшее сообщение о разорении Индий (отрывок) // Талах В. Н. Первоисточники – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/bartolome-de-las-kasas-kratchayshee-soobshchenie-o-razorenii-indiy-otryvok.html#.ZF6FT3bP02w>

²⁵ Дієго Лопес Когольюдо. История Юкатана (извлечения)// Талах В. Н., [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/diego-lopess-de-kogolyudo-istoriya-yukatana-otryvki.html#.ZGQNi3bP02w>

²⁶ Там само

мав бути обраним провінціалом за численні заслуги, але передчасно помер у 1631 р²⁷. Текст видано вже після смерті місіонера в 1633 р²⁸.

«Повідомлення про деякі звичаї індіанців провінцій Юкатану» Гаспара-Антоніо Чі. Г.-А. Чі походив зі знатного майяського роду, його батько мав титул *ах кін* («жрець»), а мати була сестрою правителя Мані На Пота Шіу²⁹. У 1541 р. він охрестився і збудував вражаючу кар'єру: був помічником правителя міста Мані, асистентом і перекладачем Д. де Ланди, займав посади Королівського Перекладача округу Юкатан, учителя в місцевій школі тощо³⁰. «Повідомлення про деякі звичаї» підготовлено у 1582 р. за вказівкою губернатора Юкатану Гільєна де Лас Касас³¹. Рукописний оригінал знайдено на початку ХХ ст. в Генеральному Архіві Індій у Севільї Френком С. Шолзом (F.S.Sholes), який зробив із нього фотокопію. Третину тексту сильно пошкоджено, тож знадобилася реконструкція, яку через декілька років провів Р. Ройс, спираючись на виклад Д. Лопеса де Когольюдо³². Серед учнів Гаспара-Антоніо Чі був майбутній історик Педро Санчес де Агілар, чиї «Записки про забобони індіанців Юкатану» 1639 р. також розглядаються в цій роботі.

«Лист брата Лоренсо де Б'єнвеніди принцу-регенту та королівське розпорядження про проведення розслідування зловживань на Юкатані». Францисканець Лоренсо де Б'єнвеніда був в групі монахів, що прибули на Юкатан у 1545 р. У 1550–1562 рр. настоятель монастирів в Іцмалі, Меріді та Кампече, після 1565 р. вирушив до Гватемали та Коста-Ріки, де помер після 1579 р. Цей лист – один із трьох написаних на ім'я принца-регента Феліпе з приводу зловживань аделантадо Франсиско Монтехо (Монтехо-старшого) та його родичів³³. Скаргу було прийнято до уваги, розпочалося розслідування

²⁷ Bernardo de Lizana // Real Academia de la Historia [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dbe.rah.es/biografias/32724/bernardo-de-lizana>

²⁸ Там само

²⁹ Гаспар Антонио Чи. Сообщение о некоторых обычаях индейцев провинций Юкатана // Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.indiansworld.org/gaspar_antonio_chi_relacion.html#.ZF6oo3bP02w

³⁰ Там само

³¹ Там само

³² Там само

³³ Письмо брата Лоренсо де Бьенвениды принцу-регенту и королевское распоряжение о проведении расследования злоупотреблений на Юкатане// Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс].

діяльності губернатора та його оточення. У 1550 р. Монтехо-старший був змушений виїхати до Іспанії, щоб виправдатися, де помер в 1553 р³⁴.

«Листи королю від індіанців майя Юкатана та їхнього Захисника (1563 та 1567 рр.)». Підбірка включає в себе три листа: «Лист індіанців майя», адресований королю Філіпу II начебто від імені індіанців; «Лист Франсиско де Монтехо-Шіу» і «Лист Дієго Родрігеса-Бібанко», автори яких стверджують, що перший лист був фальсифікацією, створеною ченцями з метою тиску на короля³⁵. Аналіз оригінального тексту «листа майя» показав, що як сам лист, так і його переклад на іспанську мову виконано одним почерком, який також співпадав із підписами восьми *касиків* на оригіналі та перекладі.

Структура роботи. Текст складається з трьох основних розділів, що почергово розкривають заявлені мету і завдання, вступу і висновків. У першому розділі «Конкіста та інкорпорація земель майя» розглянуто, яким чином проходило завоювання цих територій, а передусім, півострову Юкатан. Окреслено основні напрями, в яких йшов процес адміністрування нових земель після перемоги іспанців, відповідно до проекту редукації. Зазначено специфіку та особливості встановлення нової влади на півострові. У другому розділі «Церква, місіонерство та євангелізація» досліджено, які завдання ставила перед собою церковна адміністрація і якими засобами місіонери досягали своїх цілей. Третій розділ «Релігійність майя в іспанських джерелах ранньомодерного часу» представляє собою аналіз обраних письмових джерел, які належали месіонерам, з акцентом на згадки про різноманітні аспекти релігійності майя та власне ставлення авторів до цієї релігійної культури.

³⁴ Письмо брата Лоренсо де Бьенвениды принцу-регенту и королевское распоряжение о проведении расследования злоупотреблений на Юкатане // Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/pismo-brata-lorenso-de-benvenidy-princu-regentu-i-korolevskoe-rasporyazhenie-o-provedenii.html#.ZF6FfXbP02w>

³⁵ Письма королю от индейцев майя Юкатана и их Защитника 1563 и 1567 гг. // Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/mayaletter.html#.ZF6lxHbP02w>

РОЗДІЛ І. КОНКІСТА ТА ІНКОРПОРАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ МАЙЯ

Відкриття Нового Світу європейцями у багатьох аспектах було революційною подією. Не буде перебільшенням сказати, що воно задало новий вектор розвитку всій європейській цивілізації. Хоча на перший план вийшли питання економічного і політичного характеру, соціокультурний вплив цього історичного процесу мав значно глибші й триваліші наслідки, ніж здавалося на початку. На момент появи перших іспанських флотилій біля берегів Нового Світу, класичні майяські, теотиуаканські, тольтекські міста вже були покриті масивом непрохідної сельви, утім ацтекі та інки ще панували на континенті. Вони були схожими на такі великі цивілізації Античності, як єгипетська, шумерська чи критська, що пережили свій розквіт і занепад за кілька сотень або тисяч років до панування європейської цивілізації та християнства, тому їх глобальне зіткнення з європейцями було унікальним. Контакт Старого та Нового Світів надавав європейцям безпрецедентну можливість «зустрітися з минулим», а людство отримало неоцінний досвід комунікації в умовах співіснування різних культурних ландшафтів.

1.1. Нарис завоювання території майя

Територія проживання стародавніх майя – це сучасні мексиканські штати Табаско, Чіапас, Кампече, Юкатан, Кінтана-Роо і частина Гватемали, Белізу, захід Гондурасу й Ель-Сальвадору³⁶. Здебільшого це – півострів Юкатан, на якому також знаходилися центри політичного, культурного і релігійного життя, тому в традиційному дискурсі конкісти саме тут розташувався основний фокус досліджень, якого ми також будемо дотримуватися.

На початок XVI ст. майя мали досить розвинуту політичну організацію, хоча на Юкатані не існувало єдиної держави чи сильного гегемона, який би

³⁶ Соди Д., Великие культуры Месоамерики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000013/>

контролював півострів. Тут було шістнадцять самостійних королівств, які переживали глибоку політичну кризу: між їх володарями (*касиками*, як їх назвали іспанці) велися безперервні міжусобні війни³⁷. Втім, не зважаючи на цю складну внутрішньополітичну ситуацію, іспанцям не вдалося завоювати півострів із першої спроби, тож конкіста відбувалася в декілька етапів. Першим конкістадором, що випадково потрапив до Юкатану, був Ернандес де Кордоба . У 1517 р. на трьох невеликих кораблях він плів на Багамські острови, однак через сильний шторм, був змушений змінити курс і пристав до острова Косумель, звідки й дістався до берегів Юкатану. Опісля кількох жорстоких сутичок із місцевими жителями, найзапекліша з яких сталася біля міста Чампотон, що належало правителю Моч Ковоху, загинула майже половина екіпажу, багато зазнали тяжких поранень, включно з самим Кордобою, який невдовзі помер від ран³⁸. Наступна експедиція під командуванням Хуана де Гріхальви також виявилася невдалою: добре організовані майя дали відсіч завойовникам, поранивши і самого капітана, іспанці знову відступили. Членом цих двох експедицій був конкістадор і згодом письменник Берналь Діас дель Кастільо, що докладно описав ці події у своїй «Правдивий історії завоювання Нової Іспанії»³⁹.

У 1519 р. Ернан Кортес з десятима кораблями зупинився біля північного узбережжя острова Косумель, але поплив далі у напрямку Мексиканської затоки; ця подорож закінчилась взяттям Теночтітлану, столиці ацтекської імперії⁴⁰.

Третя спроба захопити Юкатан належала Франсіско де Монтехо, більш досвідченому конкістадору, учаснику походів Е. Кортеса і Дієго Веласкеса. У 1526 р. проханням він отримав від імператора Карла V титул *аделантадо* (правитель) півострова і наступного року його ескадра з чотирьох кораблів

³⁷ Соди Д., Великие культуры Месоамерики [Електронний ресурс]

³⁸ Конкіста Юкатана. Краткая история майя (общие сведения). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/civhistmay1.html#.YHy6wOgzY2y>

³⁹ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – р. 5

⁴⁰ Ко, М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты. — М.: Центрполиграф, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/coemaya.html#.YHtV8egzY2y>

відплила зі Сан Лукас де Барамеда до Санто-Домінго, тримаючи курс на Косумель⁴¹. Конкіста проходила складно, деякі міста та поселення здавалися без бою, але більшість чинила запеклий опір. Як зазначав відомий дослідник культури майя Майкл Ко, «майя не хотіли битися «за правилами», вони нападали на іспанців ночами, влаштовували засідки та пастки, тобто вели партизанську війну»⁴². Вони до останнього захищали свої поселення, а коли усвідомлювали неминучість поразки, відступали та спалювали все за собою, щоб завдати завойовникам максимальної шкоди⁴³. Після низки поразок Монтехо був змушений відпливти до Мексики, щоб підготуватися до нової кампанії.

Наступна спроба завоювати півострів відбулася у 1531–1535 рр. і також закінчилася не на користь іспанців⁴⁴. Ці невдачі вирізнялися з загальної картини конкісти, адже на той час решта територій Мезоамерики, у тому числі тих, де проживали майя, вже були завойовані. Юкатан протримався ще майже десять років, його вдалося підкорити лише в 1540-х роках. Переломна битва тієї війни сталася у місті Т'хо у 1542 р. Після виснажливої та жорстокої боротьби (загинуло 60 000 майяських воїнів, якщо вірити іспанським джерелам⁴⁵) його захопив син Франсіско Монтехо, Франсіско Монтехо Молодший (Франсіско де Монтехо Ель-Мосо) і перейменував на Меріду, що згодом стала столицею провінції Сан-Хосе-де-Юкатан. Бої за півострів точилися ще кілька років, але тому що майя продовжували затяту партизанську війну; в країні періодично спалахували заколоти та повстання⁴⁶.

У 1544 р. на Юкатан прибули перші францисканці, розпочавши християнізацію населення. Ці вісім монахів уже перебували на місії в Новому Світі, по чотири з Гватемали та Мексики. Серед них був Луїс де Вільялпандо,

⁴¹ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan*, – С. 20. Конкіста Юкатана. Краткая история майя (общие сведения). [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://www.indiansworld.org/civhistmay1.html#.YHy6wOgzY2y>

⁴² Ко, М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты. — М.: Центрполиграф, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/coemaya.html#.YHtV8egzY2y>

⁴³ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*. – С. 32

⁴⁴ Ко, М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты [Електронний ресурс].

⁴⁵ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*. – Р. 31

⁴⁶ Конкіста Юкатана. Краткая история майя (общие сведения). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/civhistmay1.html#.YHy6wOgzY2y>

засновник першої місіонерської школи в Мериді⁴⁷. Упродовж наступного століття на півострові утворено тридцять сім парафій⁴⁸.

Опір на інших територіях майя не набував таких масштабів зокрема через слабкішу політичну організацію місцевих еліт і агресивнішу стратегію конкістадорів. Так, територію сучасної Гватемали підкорив один із капітанів Е. Кортеса Педро де Альварардо, який славився своєю жорстокістю. Він прибув до Гватемали у 1523 р. та вдало скористався протистоянням між місцевими народами сім'ї майя кіче і какчикелей. До 1541 р. Альварардо вдалося майже повністю подолати опір войовничою частини населення⁴⁹.

У 1552 р. Юкатан було підпорядковано Аудієнсії Гватемала⁵⁰. Втім, формально, конкіста земель майя завершилася лише у 1697 р., з підкоренням царства Ік' і його столиці Тайасаль (або Нофетен) на острові Петен-Іца⁵¹. Ця остання перемога тісно пов'язана з сакральною сферою та віруваннями індіанців, тож до цього кейсу ми ще повернемося. Цікаво, що початок всієї іспанської кампанії також пов'язаний із місцевим сакральним світом — захоплення острова Косумель, що був святиною богині Іш Чель (покровителька родючості, медицини, веселки та ін.) і місцем паломництва. Його мешканці майже не чинили опору, що мабуть, створило хибне враження про таку ж легку перемогу на континенті⁵². Цей острів примітний ще й тим, що тут Е. Кортес дізнався про двох іспанців – францисканського монаха Джеронімо Агіліяра і моряка Гонсало Гереро, які опинилися на Юкатані внаслідок кораблетроці й кілька років жили серед мешканців острова. Для кожного цей поворот долі мав різні наслідки. Агіліяр впевнено доєднався до екіпажу Кортеса і став його перекладачем, а Гереро одружився з місцевою жінкою та завів родину, він лишився з майя і загинув як воїн в одній з битв порти іспанців⁵³.

⁴⁷ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – California: University of California Press, 2010 – P.8

⁴⁸ Там само – С.8

⁴⁹ Ко, М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты. [Електронний ресурс].

⁵⁰ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – С.33

⁵¹ Соди Д., Великие культуры Месоамерики. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000013/st011.shtml>

⁵² Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570* – С. 17.

⁵³ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*. – P. 17-18.

1.2. Чому майя програли? Конкіста очима майя

Як бачимо з іспанських свідчень, за свою землю та свободу майя боролися люто і завзято, особливо на Юкатані. Традиційно в історіографії їх поразка пояснюється культурною і технічною перевагою завойовників, однак, при ретельнішому дослідженні тих подій, таке пояснення не є настільки очевидним. Майя мали велику перевагу, оскільки досконало знали місцевість, а для іспанців битися у джунглях в оточені незнайомої флори та фауни, без підготовки до інших кліматичних умов і без імунітету до місцевих хвороб було великою перепорою. Місцеві воїни кількісно перевершували конкістадорів, особливо на початку: наприклад, Монтехо за всі свої кампанії мав не більше 400 солдатів⁵⁴. Стратегічний, оперативний і тактичний рівень ведення боїв з боку індіанців був надзвичайно високим, тоді як іспанці припускалися грубих помилок: їх напади були погано підготовленими і часто хаотичними. Їм знадобилися роки та неймовірний тиск, щоб навчитися використовувати весь свій потенціал. Мабуть основною перевагою агресора були його технічні можливості, найперше мушкети й арбалети, що разом із кінями та натренованими вбивати мастифами, задавали чималої шкоди як військовим, так і цивільному населенню⁵⁵. І. Клендіннен припускає, що вирішальним фактором перемоги іспанців була не різниця в методах, а в меті ведення бою. Майяські стратегії переважно базувалися на захисті та відповіді на напад. Історично склалося, що основним фокусом їх кампаній було захоплення полонених і військових трофеїв, тому, наприклад, вони часто залишали міста і знищували все те, що можна було захопити; ідея, що місто само собою може мати стратегічну цінність для ворога була для них незвичною⁵⁶.

Певно, основну причину поразки треба шукати в конфлікті різних ментальностей і в сфері колективної свідомості. Спробуємо подивитися на проблему саме під цим кутом. Суттєвою помилкою майя було те, що вони

⁵⁴ Там само – С. 32.

⁵⁵ Там само – С. 33-34

⁵⁶ Там само – С.34-35

недооцінили масштабу планів і намірів завойовників, не побачили в них силу, яка змінить існуючий порядок. Але чому? Звичайно, конкістадори, колонізатори і монахи зіткнулися з абсолютно новою культурою та ментальністю, і в індіанцях, принаймні на початках, вони бачили класичного «чужого», якому не було місця в їх світі. Наскільки «чужими» були іспанці для майя? Наскільки сильно ці нові битви з іспанцями відрізнялися від безконечних міжусобних сутичок? Чим більше вчені досліджують місцеві джерела, такі як «Пополь-Вух», книги «Чилам-Балам», «Рабіналь Ачі» тощо, тим ясніше проступає інший вимір цих подій, і зрозумілішою стає перспектива, з якою їх бачили майя.

Перше питання, що виникає в ситуації зіткнення умовно «прогресивної» й умовно «архаїчної» культури, чи сприймали останні перших як богів? Ц. Тодоров запропонував умовну градацію «інтенсивності віри» в богоподібність завойовників, яка мала місце серед трьох видатних цивілізацій регіону: інків, ацтеків і майя. Перші майже не мали сумнівів щодо їх божественної природи, ацтеки припускали таку вірогідність на початковому етапі зіткнення, майя ж узагалі не розділяли цієї віри. Майя називали іспанців «чужинцями», «бороданями», «могутніми», але зовсім не «богами»⁵⁷. Це пояснює швидко відсіч, зухвалість і жорстокість місцевих воїнів, відсутність у них ірраціонального страху.

Можна було б припустити, що мешканці Юкатану були найбільш раціональними (з європейської точки зору) і взагалі мало схильними до віри в надприродне, але це не так. Наприклад, «Чилам-Балам» та інші місцеві джерела наголошують на тому, що прибуття іспанців неодмінно супроводжувалося передбаченнями та знаменнями. І якщо деякі з них мали, так би мовити, «локальну природу» – комети, вогнища, посухи, ведіння шамана в трансі, то інші належали до вищого рівня колективної свідомості та були частиною глобальних пророцтв. Так, пророк Ах Шупан Нават (*Ah Xupan Nauat*), згаданий в «Чилам-Балам», віщував, що завоювання земель майя почнеться у 1527 р., а

⁵⁷ Todorov T. The Conquest of America: The Question of the Other. – New Yorke: Harper & Row, 1987 – P.81

це пророцтво відносять до XI століття⁵⁸. Канек, володар останнього майяського королівства, що існувало на острові Петен-Іца, вірив у ще одне старе пророцтво, згідно з яким кінець світу наступить 13 травня 1697 р. – того ж року, коли ця територія була завойована іспанцями⁵⁹. Ц. Тодоров припускає, що подібні «знаки» були вигадані творцями «Чилам Балама» або «Пополь-Вух» після конквісти, щоб вписати події в місцевий контекст, позбавити їх «індивідуального» значення і частково, щоби виправдати свою поразку⁶⁰. Втім, Д. Стюарт, якій аналізував свідчення Бартоломе де Феунсаліда і Хуана де Орбіта, монахів, які першими спробували християнізувати королівства Петен Іца у XVII ст., доводить, що, спілкуючись із монахами, володар Канек посилається на вже існуюче сакральне знання⁶¹. Він відмовився прийняти християнство, пояснюючи це тим, що «пророцтво віщує, що ще настане час нам покинути старих богів, – це станеться через кілька років, в епоху Восьмого Ахаву»⁶². Бартоломе де Феунсаліда і Хуана де Орбіта повернулися ні з чим. Їх справу зміг завершити винахідливий францисканець Андрес Авенданьо-і-Лойола, який ретельно вивчив звіти монахів і зрозумів, що схилити останнього володаря майя на свій бік допоможе обізнаність у місцевих віруваннях. Ретельно підготувавшись і вирахувавши потрібні дати, він прибув зі своєю місією аkurat «в епоху Восьмого Ахаву», яка припала на 1697 р.⁶³, і звернувся до володаря Тайясалю, столиці Петен-Іци, з промовою, в якій наголосив, що настав час здійснення старого пророцтва, в якому «бородаті чужинці зі Сходу» принесуть майя віру в нового бога⁶⁴. Його обізнаність вразила володаря, кільце замкнулося і пророцтво здійснилося. Як бачимо, цей приклади свідчать про пряму послідовність «знамення-подія», а не конструкт, який робився постфактум.

⁵⁸ Todorov T. The Conquest of America: The Question of the Other. – P.74

⁵⁹ Stuart, David. The Order of Days: Unlocking the Secrets of the Ancient Maya Paperback – Crown; Illustrated edition, 2012 – P.1-2

⁶⁰ Todorov T. The Conquest of America: The Question of the Other. – P.74

⁶¹ Stuart, David. The Order of Days: Unlocking the Secrets of the Ancient Maya – P.6-8

⁶² Там само – P.6; History of the Spanish Conquest of Yucatan and of the Itzas – P.72

⁶³ Там само – P.10-17

⁶⁴ Там само – P.13

У будь-якому випадку, для розуміння ментальності місцевого суспільства, не має виняткового значення, чи пророцтва і знамення були дописані постфактум, а чи існували раніше, адже вони завжди свідчили про надзвичайну важливість для майя бажання висвітлити внутрішній в'язок між подіями. Для майя час не був лінійним, він мав винятково циклічну природу. Як наголошує Ц. Тодоров, «підпорядкування теперішнього минулому, таким чином залишається однією з головних характеристик індіанського суспільства цього періоду»⁶⁵. Він також зауважив, що в майяських джерелах іспанська конкіста перегукується з тольтекським завоюванням, яке відбулося на кілька століть раніше й іноді про ці події говорять як про одну⁶⁶. «Пророцтво – це пам'ять»⁶⁷. Якщо прийняти таку перспективу, запрошується висновок, що прихід іспанців і, принаймні, перший етап конкісти не був неочікуваною катастрофою, що руйнувала стародавній порядок, а витком спіралі, який відображав один зі старих патернів, «вбудованих» у колесо часу (яке відображає священний календар *цолькін*). У такому порядку майбутнє і минуле існують одночасно, не заперечуючи одне одного. Це може пояснити специфіку локальних взаємодій старого і нового передусім у релігійній сфері, а саме, чому майя (як і інші корінні народи Латинської Америки) так легко прийняли християнські ідеї, але інкорпоровали їх у вже існуючу релігійну матрицю. Наприклад, серед судових документів аутодафе, яке організував Дієго де Ланда у 1562 р. є декілька свідчень місцевих жителів, де вони описують, як ставали учасниками язичницьких ритуалів, які проводились в католицьких храмах, в тому числі з використанням нової християнської символіки та атрибутів. Такими є зізнання Франсиско Чака з Сабкаба, де він описує жертвоприношення птахів і свиней, що проходили в місцевій церкві вночі, в ході якого вино для причастя використовували в якості підношення для ідолів, які учасники принесли з собою, а хрести, які вони мали, були окроплені кров'ю тварин⁶⁸. Після викриття подібних інцидентів серед охрещеного населення Юкатану,

⁶⁵ Todorov T. The Conquest of America: The Question of the Other. – P.83

⁶⁶ Там само – P.81,85-86

⁶⁷ Там само – P.85

⁶⁸ Clendinnen I. Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570. - P.203-204

Д.де Ланда мусив вдатися до суворих заходів протидії: переслідувань, масових арештів, допитів і тілесних покарань усіх запідозрених в ідолопоклонстві осіб⁶⁹. Також, І. Клендінен звертає увагу не те, що деякі місцеві вожді виказували стрімке бажання створювати свої власні таємні християнські церкви, де вони самі бажали проповідувати доктрину та проводити обряди хрещення або шлюбу⁷⁰. Про це також свідчить зізнання Франсиско Чака та інших. Очевидно, касики робили це саме для того, щоб проповідувати «адаптовану» модель християнства.

Отже, перший етап конкісти, власне військове завоювання нових територій, не був однорідним і швидким процесом, а в деяких випадках тривав аж до кінця XVII ст. Він був виснажливим і відзначився великими людськими втратами, особливо з боку індіанців: за весь час конкісти населення Юкатану скоротилося з 800 до 250 тисяч⁷¹. Можна припустити, що основною причиною поразки майя був конфлікт різних когнітивних моделей, поглядів на світ і на роль людини в ньому.

Другий етап, який дослідник В. Генкс назвав «мирною конкістою» складався з християнізації, метою якої було інкорпорувати місцеве населення у нове громадське суспільство, що будували іспанці, оскільки його релігійний вимір був надзвичайно тісно переплетений з суспільним та політичним⁷². Першими землевласниками і господарями були, власне, конкістадори, які одержали ці привілеї за свою службу. Вони отримували «енком'єнди» (ісп. *encomienda*) – право на користування землею разом з індіанцями, які на ній проживали, і, відповідно, правом на використання їх праці⁷³. У джерелах їх називають енкомендеро. Згодом почали прибувати невеликі групи поселенців, більшість з яких були місіонерами, і розпочалася активна фаза економічного, політичного та культурного перепланування нових земель.

⁶⁹ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* - P.76

⁷⁰ Там само - P.58

⁷¹ Там само. – P. 36

⁷² Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross* - P.1

⁷³ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* P.– 39

1.3. «Нова Іспанія». Адміністрування нових земель

Називати процеси, що відбувалися після військової перемоги іспанських завойовників, колонізацією не зовсім коректно. Принаймні, це не була колонізація в її класичному значенні – «заселення й освоєння нових територій»⁷⁴, оскільки місцеве населення вже мало високу політичну, господарську і соціальну організацію. На півострові вже існувала мережа великих міст, місцеве самоврядування і чітка стратифікація населення, діюча правова система, одна мова (юкатек), налагоджена торгівля, як місцева так і з іншими регіонами Мезоамерики, тощо. На момент прибуття Е. Кортеса в 1519 р., на Юкатані існувало шістнадцять геополітичних утворень (провінцій або корролівств), які називалися «кучкабаль» (*cuch-cabal*, «територія»). Вони склалися зі столиці та підпорядкованих їй міст та поселень, які відрізнялися за розміром і рівнем розвитку та керувалися окремими династіями. Між провінціями велася жорстока боротьба за владу, започаткована розпадом у 1440–х рр. могутньої Маяпанської ліги – союзу майяських держав із центром в місті Майяпан. Серед наймогутніших родів можна відзначити Шіу (провінція Мані), Кокоми (Сотута), Печ (Кех Печ)⁷⁵. Правитель території носив титул «халач-вінік» (*halach uinik* – «справжня людина») і володів вищою військовою, політичною, юридичною та релігійною владою. Нижче в ієрархії розташувалися «наком» (*nacom*, що керував військом) і «хольпоп» (*holpop*, мн. – представники виконавчої влади, міністр). Халач-вінік назначав міських керівників – «батабів» (*batab*), які керували містами разом із радою. Ці класи складали вищу еліту майяського суспільства. Далі йшли керівники нижчого рівня, старці та знать – «еліта другого порядку»⁷⁶. Характерною рисою нового ладу було те, що ця еліта, частково, зберігала свої функції та владу після поразки, оскільки іспанці не були зацікавлені та не мали ресурсів для перебудови усталеного порядку. Отже, перед завойовниками стояло завдання перепланування вже існуючої геополітичної моделі для власних потреб. Як

⁷⁴ [Електронний ресурс]: <https://esu.com.ua/article-5765>

⁷⁵ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – P.25-26

⁷⁶ Там само – P.30-32

ззначив В. Генкс, процес колонізації був на диво логічним і структурованим, хоч подекуди і втілювався хаотичними засобами⁷⁷. Для опису цього генерального плану він використав термін *редукція* (*reducción*) у значенні «пацифікація», «впорядкування», «перетворення»⁷⁸. Це був тотальний проект, що виконувався всіма агентами нової влади і мав на меті трансформувати простір, поведінку і мову місцевого населення. Результатом дії цих трьох напрямків мали стати «впорядковані міста» (*pueblos reducidos*), «впорядковані індіанці» (*indios reducidos*), що поведуться відповідно до «християнських норм» (*policía cristiana*), та «впорядкована мова» (*lengua reducida*), яка б краще відображала нову реальність та створювала новий ментальний ландшафт⁷⁹.

Як уже зазначалося, запроваджена система «енком'єнд», з одного боку, не мала на меті руйнувати вже існуючу адміністративну, політичну та соціальну структуру, нові власники, як правило, дозволяли місцевим вождям зберігати свою владу, за умов лояльності та співпраці⁸⁰. Та з іншого, розпочався активний процес *редукції* простору, а власне «упорядкування міст» і перебудова внутрішніх зав'язків між центром та периферією. Основним інструментом була так звана *консолідація* існуючих міст і поселень, коли вони об'єднувалися в більші утворення, а ресурси, в тому числі людські, передислоковувалися ближче до центру. Перша хвиля такої перебудови проводилася з 1550-х по 1580-і роки, коли кількість старих міст скоротилась з 400 до 117; це також супроводжувалося примусовими масовими переселеннями⁸¹. Внаслідок цього населення покидало старі міста, в деяких випадках їх навмисно спалювали, щоб завадити майя повертатися назад⁸². Одночасно впроваджувалася масштабна будівнича програма: зводилися житлові й адміністративні будівлі, церкви та монастирі, прокладалися дороги, будувалися нові поселення; очікувано, це робилося за рахунок експлуатації місцевою робочою силою та ресурсів. Часто використовувалися фундамент і матеріали знищених доколумбових будівель та

⁷⁷ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross.* – P. xiii

⁷⁸ Там само – P. xiv

⁷⁹ Там само – P. xiv

⁸⁰ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* - P.38-39

⁸¹ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross* – P. 32-33, 39-40

⁸² Там само– P. 32

архітектурних комплексів. Фактично повністю перебудовано такі міста як Меріда, Ішмаль та Мані⁸³.

Адміністративний поділ набував чіткої артикуляції та виразної ієрархічної структури. Маленькі міста і поселення підпорядковувалися одному з чотирьох головних міст – Вальядолід, Саламанка де Бакалар, Кампече та Меріда, в яких переважно мешкали іспанці та майяська еліта. Меріда мала найбільший вплив, саме тут знаходилися центральні органи королівської влади⁸⁴. Ці великі міста відповідали перед центральною владою провінції Сан-Хосе-де-Юкатан, що входила до Нової Іспанії, яка також включала в себе всі Мезоамериканські землі, завойовані іспанцями. На вершині адміністративно-політичної піраміди була Іспанська Корона, яка лишала за собою верховенство юридичної та судової влади, та католицький єпископ. У більшості випадків встановлювалася «подвійна» влада – цивільна й еклезіальна, що належала місіонерам та церкві⁸⁵. Першим головою (*adelantado*) провінції Юкатан був Франсиско Монтехо (1540–і рр.), а першим мером (*alcalde mayor*), призначеним Короною – Дієго де Кіхада (1561–1565 рр.), першим єпископом – Франсіско де Тораль (1561)⁸⁶. Цивільна влада міст і містечок поділялася між місцевими вождями (*ах-кінами* або *батабами*), які залишили за собою право очолювати керівництво (за умови лояльності), та іспанцями, яких назначали в міські ради, що, по суті, керували містами. Чотири центральних міста відповідали за збирання податків, регулювання торгівлі, запроваджували закони і підтримували порядок. Юкатан не був багатою провінцією, тому поселенцям доводилося жити за рахунок місцевого сільського господарства і скотарства, торгівлі з Мексикою (експортували сіль, мед, віск) та імпортувати з Іспанії лише необхідні речі⁸⁷. Верховна судова та законодавча влада належала іспанській Короні та створеному для цього органу «Раді у справах Індій», що знаходилася в Іспанії. Апеляція до рішення місцевих судів передавалася до

⁸³ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – California: University of California Press, 2010 – P. 49

⁸⁴ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*- P.39

⁸⁵ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross* – P. 2-4

⁸⁶ Там само

⁸⁷ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*. - P.40-41

аудієнції одного з чотирьох центральних міст (орган, який складався з суддів та адміністраторів, призначених Короною), а звідти направлялася до «Ради у справах Індій» і безпосередньо до короля⁸⁸.

Щодо демографічного розподілу населення, то чисельність іспанців була відносно невеликою: близько 1550 р. не більше 1500 на всьому півострові, здебільшого у великих містах; місцеве населення повністю переважало в містечках і селах. Завойовники та колоністи зверхньо (часто жорстоко) ставилися до місцевого населення, вважаючи їх за нищу групу, втім вони не могли існувати в суцільній ізоляції. Мережа контактів була досить широкою, майя працювали на іспанців, виховували їх дітей, сплачували податки, вели торгівлю; ступінь соціальної та культурної взаємодії була високою і з часом майже всі колоністи розуміли юкатек та знали принаймні основні слова. Змішаних шлюбів було дуже мало, однак траплялися випадки, коли іспанці одружувалися з місцевими жінками⁸⁹.

З часом тенденції зближення посилювалися й, очікувано, майя переймали більше від панівної групи. Але існувала дуже важлива і впливова група, що мала налагоджувати зворотній зв'язок із місцевим населенням –місіонери. Місцеві монахи не лише проповідували та наvertsали в християнство, вони приймали активну, а, подекуди, й вирішальну участь у розбудові та адмініструванні цих територій. Влада єпископа була такою ж сильною, як і аделантадо чи касика.

Однією з основних умов існування в новій системі координат, запровадженій завойовниками, було прийняття християнства. Це означало не лише повне заперечення і відмову від традиційної місцевої релігії, а й заміну поведінкових і соціальних патернів на прийнятні для нової суспільної моделі. Відповідність нормам християнського життя (*policía cristiana*) та виховування «впорядкованих індіанців» – другий важливий напрямок *редукції*, він охоплював контроль над соціальним простором, людським тілом і повсякденною поведінкою. Основним документом, який закріплював нові

⁸⁸ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* - P.42

⁸⁹ Там само - P.43

соціальні норми для місцевого населення, були «Укази Томаса Лопеса» (1552 р.), судді Королівської Аудієнції в Гватемалі з 1548 р.⁹⁰

Юкатан підпорядковано цій Аудієнції в 1552 р., тож Лопес Медель прибув на півострів для того, щоб впровадити королівські закони, які регулювали відносини з індіанцями. Спершу, укази стосувалися релігійної сфери – заборона повертатися до старих язичницьких ритуалів і звичок. Однак, де факто, вони регулювали майже всі сфери життя, починаючи від закріплення норм служби та контрибуцій, які стягувалися з майя іспанцями, і закінчуючи впорядкуванням сімейного життя (наказ відійти від багатоженства) та способами прийому їжі в родині тощо⁹¹. Наприклад:

У кожному місті мають бути школи, де індіанцям мають дати уроки про необхідність хрещення, без якого ніхто не зможе пізнати Бога. Школи мають бути збудовані містом так, як того вимагатимуть священники і в тих місцях, на які вони вкажуть, а касики повинні змушувати людей ходити туди...

Брак у великому шані в індіанців, тому я наказую, щоб ні в кого не було більше однієї дружини, а перелюбників слід карати 100 ударів та іншим видом покарань, якщо вони не виправляться...

Усі повинні висловлювати подяку до і після трапези, а відходячи до сну хреститися і повторювати молитви, яким навчать їх священники....

Наказую всім жінкам носити довгі спідниці, а поверх них – свої упили; і щоб усі чоловіки носили сорочки та ходили взутими, як мінімум у сандалії⁹².

«Укази Томаса Лопеса» регулювали встановлення та дотримання нового порядку і, таким чином, втілювали головні принципи *редукції*.

Щодо християнізації, то, в ідеалі, основним завданням місіонерів була не так примусова дисципліна, як навернення та переконання⁹³. А для цього потрібно було якомога краще розбиратися в особливостях доколумбового

⁹⁰[Електронний ресурс]

https://www.cervantesvirtual.com/portales/exploradores_y_viajeros_espana_y_nuevo_mundo/tomas_lopez_medel/

⁹¹ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – P. 33-36; Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*. - P.57-59

⁹² Укази Томаса Лопеса. Укази 1552 року. Королівська Аудієнція у Гватемалі //Першоджерела [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/ordinances.html#.ZHZIVHbP02x>

⁹³ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – P. 3-4

суспільства, його соціо-культурній та релігійній спадщині. Можна сказати, що монахи, а це, здебільшого, францисканці, були першими антропологами Нового Світу. Вони вивчали звичаї, ритуали, мову місцевого населення, щоб використати їх як засіб і базу для навернення в нову віру. Саме тому для *редукції* так важливо було охопити і лінгвістичний аспект, оскільки мова мала стати засобом комунікації з новим правлячим класом і провідником католицької доктрини. Францисканці не просто ввели в мовну практику нові поняття, такі як «хрещення», «таїнство», «гріх» і тому подібні, новий формат датування (майяський календар дуже сильно відрізняється від європейського) або географічні назви, тощо. Вони також розробили граматику юкатекської мови в зручному для іспанців форматі, особливо її писемний варіант. На її основі створювали словники і підручники, якими велось викладання в індіанських школах; це була мова псалмів і молитов, які індіанці мали вчити напам'ять⁹⁴.

Оскільки *редукція* охоплювала всі сфери життя, з часом її вплив ставав міцнішим, а запуснені на початку процеси продовжували розвиватися за інерцією. Однак майя довго намагалися чинити опір новому порядку. Так, у листопаді 1546 р. відбулося найбільше повстання – «Великий майяський бунт», що охопило сім провінцій⁹⁵. За свідченнями іспанців, дійшло до масових убивств і кривавих жертвоприношень чоловіків, жінок, дітей і тварин. Міста Вльядолід і Саламанка де Бакалар опинилися під контролем бунтівників, вони нищили власність і речі завойовників. Влада Меріди та Кампече організувала похід проти повсталих індіанців, до якого долучали не лише озброєних іспанців, а й добровольців з місцевого населення за обіцянку, що вони зможуть взяти в рабство тих, кого спіймають. За кілька місяців, до весни 1547 р., повстання вдалося майже повністю придушити, сотні майя опинилися в рабстві, жреців, яких вважали організаторами, спалено на вогні. Локальні конфлікти спалахували і надалі, втім це був останній бунт такого масштабу.

⁹⁴ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. –P. 4-8

⁹⁵ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570*. - P.40-41

Наступною розповсюдженою формою протесту були масові втечі за межі міст (переважно в гори) та переселення, «дрейф», з одних міст до інших⁹⁶. Застосування сили в цих випадках не могло дати бажаних результатів, тож іспанці вдавалися до дипломатії та зверталися до ватажків біженців із проханням повернутися. Відомі приклади такого листування між *касиками*, які керували втечами в гори з міст Яштока, Танлума, Куквуїца та Канактуна та губернатором Фрутос Дельгадо, в яких індіанці повідомляють, що вони втратили довіру до іспанців, відмовляються платити податки та жити в нових містах⁹⁷.

Підсумовуючи, варто зазначити, що конкіста майських земель, а передусім півострова Юкатан, була складним, виснажливим процесом, що тривав ледь не двісті років. Вона розпочалася в 1517 р. з експедиції Ернандеса де Кордобі і закінчилася в 1697 р. з падіння королівства Ік' та його столиці Тайасаль на острові Петен-Іца. Під час завоювання майя зазнали колосальних людських втрат (населення Юкатану скоротилось з 800 до 250 тисяч, сталося як в наслідок воєн, так і через нові хвороби, завезені іспанцями), велика кількість міст і культурної спадщини було знищено.

До приходу іспанців у XVI ст. майя мали досить розвинуту політичну організацію, однак місцеві королівства вели між собою безперервні міжусобні війни. Неспроможність об'єднатися для спільної відсіч була однією з причин їх поразки. Інша крилася в конфлікті ментальностей Нового та Старого світів. Майя недооцінили масштабу планів і намірів завойовників та не вбачали в них силу, яка змінить існуючий порядок. У їх картині світу теперішнє та минуле перепліталися, конкіста була частиною пророцтва, пророцтво було частиною пам'яті. Після військової перемоги, розпочався другий етап – «мирна конкіста», що включав у себе глобальний проект *редукції* (реорганізації та трансформації) простору, поведінки і мови місцевого населення. Внаслідок цього мали з'явитися «впорядковані міста» (*pueblos reducidos*), «впорядковані індіанці» (*indios reducidos*) та «впорядкована мова» (*lengua reducida*). Іспанці

⁹⁶ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. –P. 54-56

⁹⁷ Там само – P. 55

перебудовували внутрішні зав'язки між центром і периферією: всі міста та села підпорядковувались одному з чотирьох головних міст (Вальядолід, Саламанка де Бакалар, Кампече та Меріду). Усю територію об'єднано в провінцію Сан-Хосе-де-Юкатан, що входила в віце-королівство Нова Іспанія. Навернення до християнства було основною умовою для прийняття індіанців у нове суспільство. Йшлося не лише про зміну віри а й про зміну поведінки та її відповідність до «християнської». «Укази Томаса Лопеса» (1552 р.) – основний документ, що регулював норми для місцевого населення. *Редуція* мови полягала в тому, що францисканці фактично розробили граматику юкатекської мови в зручному для іспанців форматі. На її основі створювали словники і підручники, за якими велося викладання в індіанських школах.

У більшості випадків встановлювалася «подвійна» влада, цивільна та еклезіальна, що належала місіонерам та церкві. Цивільна влада поділялась між місцевими вождями (за умови лояльності) та іспанцями. Новий порядок провокував незадоволення місцевого населення, що вдалося до бунтів (останнє велике повстання – «Великий майяський бунт» у 1546-1547 рр.), та втечі за межі провінції, переважно в гори.

РОЗДІЛ II. ЦЕРКВА, МІСІОНЕРСТВО ТА ЄВАНГЕЛІЗАЦІЯ

2.1. Церква, місіонерство та євангелізація

Як було зазначено в II Розділі, двовладдя – характерна особливість встановленого порядку новоствореній провінції Юкатан. *Батаби* зберігали свій вплив на місцеве населення, особливо на початках, а іспанські *енкомендеро* мали рахуватися з волею вождів, принаймні на локальному рівні. Втім, із плином часу, опісля низки бунтів, утеч і звинувачень в ідолопоклонстві, кількість *касиків* скоротилася і вони усе більше переймали нову модель правління та діяли в інтересах Корони. Тоді як поділ влади на цивільну та еклезіальну не втрачав своєї гостроти протягом всього періоду колонізації. Монахи й *енкомендеро* були суперниками, що претендували на працю та час індіанців, і мали власні погляди на те, як має відбуватися управління цих територій⁹⁸. Колоністи прагнули створити систему правління, що відповідала б нагальним потребам, передусім, іспанського населення; францисканці наголошували на тому, що першочерговим завданням влади має бути християнізація та формування нового суспільства. Оскільки Юкатан не був багатою провінцією, служба тут не була особливо привабливою для іспанської знаті, тому місцева влада складалася з правителів не надто амбітних, досвідчених, ані, тим паче, зацікавлених долею індіанців. Францисканці, з іншого боку, були сповнені бажання виконувати свою місію, вчитися та відстоювати свої переконання⁹⁹. Тому ініціатива, як правило, переходила в їх руки. Окрім заангажованості в локальних справах, монахи регулярно і наполегливо апелювали до Корони та «Ради Індій» з проханнями й скаргами на неповагу до себе та жорстоке ставлення до місцевого населення з боку військових. Так, за період 1580–1610-х років збереглися п'ять великих звітів, складених переважно францисканцями: очільником намісництва (*provincial*)

⁹⁸ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross.* – P. 56

⁹⁹ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* – P.58-60

Фернандо де Сопуерта (1580), губернатором доном Гійена де Лас Касас (1582), єпископом Грегоріо де Монтабло (1582), монахом Педро де Кардете (1586), очільником намісництва та *difinidores* (помічниками) Сан-Хосе-де-Юкатан (1610.)¹⁰⁰. Поруч з іншими листами місіонерів, указами Лопеса-Меделя, «Порадами» (*Avisos*) Франсиско де Торалья, працею Дієго Лопеса де Когольодо «Історія Юкатану» (1688), вони подають детальну інформацію про вплив еклезіальної влади, її цілі та участь в *редукції*.

Поділ центр-периферія був характерний для загальної адміністративної організації, застосовувався і для релігійного упорядкування. Територію поділено так звані намісництва (*guardianía*), що склалися з головного міста (*cabecera*), в якому був місіонерський центр, і підлеглих йому містечок і сіл (*pueblos de visita*)¹⁰¹. Для керування обирався очільник намісництва, або провінс'яль (*provincial*) та його помічники (*difinidores*)¹⁰². 168 міст провінції у 1580 р. налічували 19 намісництв, у 1582 р. – 22, у 1610 р.– 28¹⁰³. Основною причиною створення такої адміністративної структури була велика диспропорція в кількості іспанського та корінного населення загалом, та кількість священнослужителів зокрема. Так, згідно з даними 1586 р. це співвідношення в середньому було 1:1,600; для порівняння, в Гватемалі воно становило 1:500¹⁰⁴. Ця статистика дає можливість оцінити, яких колосальних зусиль мали вживати місіонери для євангелізації такої кількості парафіян. Додатковим викликом був той факт, що влада в містах, як уже згадувалося, належала місцевим вождям, а вони до приходу іспанців мали не лише цивільну, а й релігійну повноту влади. Тобто католицьким монахам треба було завойовувати прихильність кожного окремого *касики*, якщо вони хотіли мати успіх серед звичайних індіанців, а це часто було нелегким завданням. Так, серйозною проблемою було те, що *касики* продовжували проводити масові язичницькі обряди вже після того, як община приймала християнство (Див.

¹⁰⁰ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – P. 41

¹⁰¹ Там само – P. 40-41

¹⁰² Там само – P. 47

¹⁰³ Там само – P. 42

¹⁰⁴ Там само – P. 41

Розділ I). Додаймо до цього вже згадане протистояння між місіонерами й енкомендеро і вийде, що їм доводилось «воювати» на декількох фронтах одночасно для того, щоб забезпечити успіх своєї місії.

Для цього, перш за все, треба було подбати про ефективний розподіл обов'язків і пошук союзників, тому активно практикувалося залучення «посередників» між монахами та місцевим населенням. Їх очолювали *maestros cantores* (хормейстери) – найвища позиція, яку індіанці могли обіймати в церковній ієрархії¹⁰⁵. Вони не лише диригували хором, а й викладали християнську доктрину в місцевих школах і були асистентами францисканців. В переважній більшості *maestros cantores* ставали представники вищих верств індіанського суспільства, зокрема діти вождів. У деяких випадках асистенти могли досягнути провідних результатів у навчанні та ставали компаньйонами місіонерів. Так сталося з Гаспаром-Антоніо Чі, повіреним і перекладачем Дієго де Ланди, що допоміг створити «Повідомлення про справи в Юкатані». Францисканці також відзначали групу так званих *indios de confianza* – надійних індіанців, старанних у навчанні та відданих ідеалам церкви, яких всіляко заохочували й залучали до нагляду за церквами та каплицями¹⁰⁶. Тих, хто просто належав до пастви, називали *almas de confesión* – душами сповіді¹⁰⁷.

Ще однією умовою успішної політики місіонерів була висока мобільність. Монахи не лише ходили з місіями в *pueblos de visita*, а й активно подорожували між центрами намісництва. Кар'єрний розвиток також передбачав призначення в різних регіонах провінції¹⁰⁸. Це допомагало зберігати відносно однорідну лінію церковної політики, а також сприяло швидкому поширенню й циркуляції знань і практик. Таким чином вдалося створити упорядковану адміністративну структуру, що допомагала не лише розповсюджувати вчення церкви, а й слідкувати за дотриманням «християнської поведінки».

Для успіху серед місцевого населення, потрібно було якомога краще розуміти свою паству, тому майже всі місіонери ставали, в певному сенсі,

¹⁰⁵ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – P. 16-17

¹⁰⁶ Там само – P. 16

¹⁰⁷ Там само – P. 16-17

¹⁰⁸ Там само – P. 48

антропологами й етнографами. Вони вивчали мову, звичаї, особливості суспільного життя та, особливо, релігійні уявлення майя. Це стосувалося й заборонених практик і традиційної релігії, адже перш ніж знищувати язичницькі тексти, предмети культу та святині, католицькі монахи мали ознайомитися з їх змістом та значенням.

Мабуть, найвагомим вкладом у культурний розвиток колоніального суспільства Юкатану була робота місіонерів у лінгвістичній сфері. Францисканці, по суті, створили нову граматику мови, особливо її письмовий варіант, що сильно відрізнявся від тієї, на якій розмовляли майя до конквісти. Очевидно, це досягнення має неоднозначне трактування в колоніальному дискурсі, з перспективи збереження культурної спадщини та національної ідентичності. Втім, воно мало вкрай важливе значення для встановлення і закріплення нового порядку та передбачало написання великої кількості підручників, словників й інших праць, таких як «Християнська доктрина мовою майя» (1620) Хуана Коронеля¹⁰⁹. Цей новий вид мови, що В. Хенкс називає «трансмовою», використовувався на лише в релігійній сфері для проповідей і навчання дітей в місіонерських школах, а й для ведення ділової документації цивільною владою, хоча її варіанти відрізнялися¹¹⁰. Дослідник припускає, що в повсякденному житті майя продовжували користуватися традиційною мовою, яка, тим не менше, зазнавала систематичного впливу «трансмови»¹¹¹. Мова доколоніального періоду в найчистішій формі зберіглася лише в традиційних релігійних практиках. Те, наскільки добре місіонер міг володіти місцевою мовою, обумовлювало його просування в церковній ієрархії: в документах єпархій окремо зазначалася кількість священнослужителів, які можуть проповідувати мовою майя, які лише можуть вислуховувати сповіді та які взагалі не мали жодної компетенції¹¹².

¹⁰⁹ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. – P. 87

¹¹⁰ Там само – P. 17-18, 87-88

¹¹¹ Там само – P. 17

¹¹² Там само – P. 74

Окрім того, що місцеве населення залучалося до обов'язкової цивільної служби (як мінімум, один день на тиждень¹¹³), воно мало працювати для реалізації великої програми церковної забудови¹¹⁴. Тисячі індіанців долучалися до зведення храмів, каплиць, монастирів, шкіл і доріг, що також ставило їх під пряме підпорядкування місіонерам та створювало додатковий важіль впливу.

2.2. Програма християнізації

Програма, християнізації базувалася передусім на «Указах Лопеса-Меделя», які навчали «християнської поведінки» в повсякденному житті, та «Порадах» (*Avisos*), складених першим єпископом Юкатану Франсиско де Торалем. Згідно з цим планом, у школах мали викладати чотири головні молитви («Отче Наш», «Радуйся, Маріє», «Слався, Царице», «Вірую»), «Десять заповідей», «П'ять церковних заповідей», «Чотирнадцять укладень віри», «Сім таїнств» та інші тексти католицького канону¹¹⁵. Індіанці мали опанувати доктрину протягом трьох місяців і пройти екзамен – вивчити катехізис на пам'ять, щоб бути допущеними до хрещення, шлюбу або щорічної сповіді. Втім, невдовзі практика показала, що більшість парафіян не проявляли особливого ентузіазму в навчанні, тож вимоги скоротилися: достатньо було вміти хреститися та знати чотири головні молитви¹¹⁶. Ті, хто не проходив екзамен, мали щоденно відвідувати школу при монастирі доти пір, поки не справлялися з завданням. Після цього обов'язковим було відвідувати церкву лише у неділю, на свята і щорічну сповідь¹¹⁷. Індіанців не приймали в католицькі ордени і дуже невелика кількість з них допускалася до причастя¹¹⁸.

Опанування основних принципів католицької доктрини та «християнської поведінки» проходило відповідно до станового поділу суспільства. Так, діти з вищого прошарку навчалася в окремо збудованих школах при монастирях, а звичайних індіанців збирали в дворі біля церкви, тому що їм було заборонено

¹¹³ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross* – P. 49

¹¹⁴ Там само – P. 49

¹¹⁵ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* –P.183-184

¹¹⁶ Там само - P.184. Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross* – P. 68

¹¹⁷ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross.* – P. 68-69

¹¹⁸ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* - P.184

відвідувати, власне, школу¹¹⁹. Зберігся поділ і щодо статі: дівчата навчалися разом з дітьми простолюду, навіть якщо вони були доньками вождів¹²⁰. І. Клендіннен зазначала, що така стратифікація була, перш за все, продиктована бажанням майяської еліти зберегти контроль над релігійною сферою, адже, відповідно до традиційного укладу суспільства, взаємодія з сакральним світом була виключно прерогативою вождів та жреців¹²¹.

Однак з часом, завдяки наполегливій праці місіонерів, а також через обвинувачення та страти багатьох представників знаті в ідолопоклонстві все більша частка населення залучалася до християнських практик. Уже з кінця XVI ст. на Юкатані розвивається система братств (*cofradías*), члени яких опікувалися культом католицьких святих, в тому числі місцевих, доглядали за храмами й організовували великі святкування (*fiestas*), до яких долучалася вся громада¹²². Їх важливою особливістю була самоорганізація і підпорядкування місцевій владі, а не іспанській, що створювало платформу для захисту локальної позиції та інтересів.

Важливо зазначити, що всеохоплююча та чітко структурована система церковного впорядкування сформувалася не відразу. Вирішальну роль у її становленні зіграли вже згаданий Франсиско де Тораль, перший єпископ Юкатану 1561 р., і Дієго де Ланда, який спершу виконував обов'язки очільника провінції (*provincial*), а з 1571 р. обійняв посаду єпископа¹²³. Священнослужителі мали різні візії щодо євангелізація. Ф. де Тораль прибув до Нової Іспанії біля 1542 р. і двадцять років провів у долині Мехіко, де добре вивчив місцеві мови і заслужив собі добру репутацію. У 1561 р. іспанський король призначив його на Юкатан, на якому загострилися конфлікти між енкомендеро, місіонерами й тубільцями, зокрема багато-хто скаржився на жорстокість Дієго де Ланди, який оголосив війну ідолопоклонству¹²⁴. До прибуття Ф. де Торалья монахи майже не подорожували на далекі відстані від

¹¹⁹ Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*— P. 63

¹²⁰ Там само – P. 63

¹²¹ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* - P.184-185

¹²² Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross.* – P. 74

¹²³ Там само – P. 66-67

¹²⁴ Там само – P. 66-67

монастирів, ігноруючи такі віддалені місця як, наприклад, острів Косумель¹²⁵. Єпископ спонукав до підвищення мобільності місіонерів і серйозного вивчення місцевої мови та звичаїв і активно захищав індіанців від неправомірних дій з боку іспанців¹²⁶. Д. де Ланда був енергійним, амбітним і фанатичним послідовником католицької віри. Під його керівництвом збудовано великий і вражаючий монастир у місті Ішмаль, що, на думку єпископа Торалья, не відповідав ідеалам «бідного» францисканського ордену¹²⁷.

Та найперше він прославився системним і жорстоким переслідуванням індіанців, які практикували традиційні релігійні обряди, організацією інквізиторських процесів з застосуванням суворих і принизливих покарань та тортур, вперше застосованих на аутодафе у 1562 р.¹²⁸. Так, Захисник індіанців Юкатану Дієго Родрігес Бібанко у своєму листі королю пише наступне:

І так, з повноваженнями, витребуваними ними як церковні судді, і з тими, які були дані вашим суддею, вони взялися за справу з великою старанністю і жорстокістю, піддаючи індіанців жахливими тортурами мотузкою і водою, підвішуючи на їх ступні блоки з камінням вагою. 20 до 35 кілограмів і в такому підвішеному стані хлистали їх батогами... Бідолашні індіанці, слабкі й жалюгідні, пригнічені й пригнічені, які відчувають страх перед катуваннями, зізналися під тортурами у скоєнні те, що не те що не робили, а й не думали про це, звинувачені в ідолопоклонстві, у зберіганні безлічі ідолів і навіть у скоєнні людських жертвопринесень та інших жахливих діяннях; все брехня і побудовано на страху та болю¹²⁹.

Ці дії суперечили генеральній лінії церкви, якої дотримувався Ф. де Тораль, тож через чисельні скарги в 1564 р. Д. де Ланда мусив повернутися до Іспанії. Там він постав перед судом «Ради Індій», утім його було виправдано. За однією з версій, саме тоді для виправдання та покаяння де Ланда написав свою

¹²⁵ Clendinnen I. Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570. - P.114

¹²⁶ Там само - P.85-87

¹²⁷ Там само - P.115

¹²⁸ Там само - P.72-111, 114-116

¹²⁹ Письма королю от индейцев майя Юкатана и их Защитника 1563 и 1567 гг. // Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/mayaletter.html#.ZF6lxHbP02w>

славетну працю «Повідомлення про справи в Юкатані». Він повернувся на Юкатан і після смерті Ф. де Торалья у 1571 р. обійняв посаду єпископа.

Аналізуючи політику Дієго де Ланди, І. Клендіннен дійшла важливого висновку, з яким я цілком згодна: її розмах і тривалість, особливо аутодафе 1562 р., були тим чинником, що змінив ставлення майя до нової релігії, зокрема, і присутності іспанців, загалом. До терору де Ланди християнство сприймалося як щось тимчасове або чи, принаймні, як система, яку можна довільно застосовувати у контексті вже існуючої релігійної структури. Після цього стало очевидно, що зміни невідворотні і час старих богів закінчився¹³⁰.

Підсумовуючи, варто зазначити, що християнізація Юкатану була викликом для місіонерів. Невелика кількість священнослужителів, які мали опікуватися непропорційно великою територією провінції і постійна боротьба за владу з енкомендеро та місцевими вождями були проблемами, які доводилось вирішувати церкві окрім завдань суто євангелізації. У самому майяському суспільстві інтерес до католицької доктрини і бажання вчитися на пряму залежали від станового поділу: для еліти це була можливість зберігати вплив, звичайні ж майя не проявляли сильного ентузіазму.

Повинності та податки, що накладали на місцеве населення як цивільна так і церковна влада, вимагали не лише додаткової праці, а й накладали нову соціальну рамку на традиційне суспільство, спонукаючи до взаємодії та підпорядкуванню іншому типу культури. Нові обов'язки, які майя мали виконувати для іспанських колоністів і нові норми повсякденного життя, які відповідали «християнській поведінці» мали вагомий вплив на ментальний і культурний ландшафт регіону.

¹³⁰ Clendinnen I. *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570.* - P.190

РОЗДІЛ III.

РЕЛІГІЙНІСТЬ МАЙЯ В ІСПАНСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ

Як зазначив відомий майяніст К. Таубе, європейці були водночас заінтриговані та налякані мезоамериканською релігією¹³¹. Адже практики Нового Світу включали в себе не лише низку незвичних ритуалів і вірувань, а й такі жорстокості, як ритуальне кровопускання, людські жертвоприношення та канібалізм.

У попередньому розділі ми проаналізували зовнішню організацію та структуру церкви, яка старалася поширити свій вплив на різні сфери життя своєї пастви. У цьому перейдемо до дослідження «внутрішнього» виміру релігійної взаємодії, спираючись на вибірккові свідчення іспанських місіонерів. Також розглянемо працю, написану індіанцем Гаспаром-Антоніо Чі, асистентом єпископа Дієго де Ланда, відданого послідовника християнської віри, свідчення якого досить унікальні, оскільки представляють синтез двох релігійних картин світу, майяської та католицької.

Джерела для аналізу ми згрупували відповідно до їх типу і призначення, це: історико-етнографічні праці та листи і документи.

Щоб структурувати роботу, де це можливо, нами використано наступну схему:

1) З якою метою автори пишуть про вірування майя і на які аспекти релігійності звертають увагу (ритуали, поведінка, архітектура, вірування тощо);

2) Концепція «іншого», тобто як автори відносяться до вірувань і чи намагаються вони зрозуміти іншу систему цінностей?

3). Християнізація. Чи описують ставлення індіанців до християнізації, або самих монахів. Справжня або уявна кореляція між християнською та язичницькою системою.

¹³¹ Miller Mary Ellen; Taube Karl. An illustrated dictionary of the gods and symbols of ancient Mexico and the Maya.– С.26

3.1. Історико-етнографічні праці

До цієї категорії відносяться «Повідомлення про справи в Юкатані» Дієго де Ланди, «Найкоротша реляція про руйнування Індій» Бартоломе де Лас-Касас, «Історія Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо, «Молитовник Богородиці Іцамальської, історія Юкатана та духовне завоювання» Бернардо де Лісана. Ці джерела створювалися в різний час, проте їх об'єднує те, що їх писали на вимогу чи пропозицію Корони або керівництва Орденів, до яких належали місіонери, або за їх власним бажанням. Можна сказати, що їх автори були першими антропологами індіанського світу, які намагалися бути уважними до деталей і неупередженими доповідачами. Недоліком цих праць є те, що інформація могла надходити з неперевірених або одиночних джерел і часто представляла собою перекази, а не перевірені факти.

Найповніше вірування майя та їх релігійні звичаї описані в *«Повідомленнях про справи в Юкатані» Дієго де Ланди (1566 р.)* та *«Історії Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо (1656 р.)*. Утім, між ними є суттєві різниця, яка важлива для нашого аналізу. Якщо твір де Ланди – це, умовно, оригінальний трактат, то праця Д. Когольюдо, за великим рахунком, – компіляція, яка включає відому йому іспанську та юкатанську колоніальну історіографію, а зокрема праці Антоніо Еррера-і-Тордесільяса, Томаса Торкемади, Бартоломе де Лас-Касаса, Бернардо де Лісани, Санчеса де Агілєра, Гаспара - Антоніо Чі та інших авторів. Тому твір Д. Когольюдо ми розглянемо в кінці розділу і він стане своєрідним підсумком.

За даними дослідників, «Повідомлення про справи в Юкатані» (1566) писались близько п'ятнадцяти років; існує припущення, що Дієго де Ланда написав його для власного захисту під час судового процесу 1563 р., коли його звинуватили у перевищенні повноважень і жорстокому ставленні до індіанців на Юкатані. Відомо, що інформацію для рукопису він отримував як із власних спостережень, так і зі спілкування з місцевим населенням, особливо цінним

інформатором був представник майяського знатного роду Гаспар-Антоніо Чі¹³². Завдяки йому та іншим співрозмовникам, єпископ склав доволі великий перелік місцевих язичницьких богів, докладно описав тонкощі ритуалів і складного церемоніального календаря, а також створив відому «абетку Ланди», яка демонструє відповідності між майяськими ієрогліфами та іспанськими літерами, завдяки якій Ю. Кнорозову вдалося розшифрувати стародавню писемність¹³³.

Цей твір включає багато спеціальних розділів, які стосуються релігійної сфери (нагадаємо, що назву їм дав Брасер де Бурбур у 1861 р.), де автор намагається об'єктивно представити етнографічну інформацію, що він збирав протягом багатьох років. Згадки про сакральне можна об'єднати в наступні категорії.

Сакральна архітектура та предмети культу. Автор з захопленням описує стародавні храми і сакральні споруди, їх розташування, будову та оздоблення. Наприклад: «У Юкатані багато будівель великої краси; це найчудніша річ із відкритих в Індіях. Усі вони з дуже добре витесаного каменю, хоч у цій країні немає жодного металу, яким можна було б тесати. Ці будинки дуже схожі між собою і є храмами¹³⁴». «Тут, в Ісамалі, серед інших є будівля дивовижної висоти та краси. Про неї можна судити за цим планом та за його описом. Вона має 20 сходинок, кожна більше двох добрих п'ядей у висоту, одну з третьою п'яді завширшки і більше ста сходинок завдовжки¹³⁵». Він не лише подає описи, а й аналізує інформацію, наприклад, заперечує припущення, яке існувало в інтелектуальних колах того часу, що стародавні міста будували не майя:

Ця країна має якусь таємницю, досі нерозгадану й недоступну також місцевим людям нашого часу. Бо говорити, що їх збудували інші народи,

¹³² Переоценка подлинности «Relacion de las cosas de Yucatan» фрая Диего де Ланды. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.indiansworld.org/landa_relacion.html#.Yqn7K3bP02x

¹³³ Кузьмищев В. А. Тайна жрецов майя. 2-е изд. – М.: «Молодая гвардия», 1975. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/tainazhr.html#.ZGPVpXbP02w>.

¹³⁴ Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология]. – СПб.: ООО «Издательство «Пальмира»; М.: ООО «Книга по требованию», 2018. – С.294

¹³⁵ Там само. – С.294

підкоривши індіанців, неправильно, позаяк є ознаки того, що ці будівлі були збудовані індіанським народом, що не носить одягу; це видно на одній із наявних там багатьох великих споруд; на стінах її бастионів ще зберігаються зображення оголених людей, прикритих довгими поясами, які називають їхньою мовою еш, та іншими відмітними знаками, які носять індіанці нашого часу¹³⁶.

Автор згадує *синоди* (сакральні колодязі) та пов'язані з ними жертвоприношення: «У них був звичай раніше і ще недавно кидати в цю криницю живих людей у жертву богам під час посухи, і вони вважали, що жертви не вмирили, хоча не бачили їх більше. Кидали також багато інших речей з дорогих каменів і предметів, які вони вважали цінними¹³⁷». Описує спосіб поховання: «Коли монах, автор цієї книги, був у цій країні, знайшовся в одній будівлі, яку вони зруйнували, великий глечик із трьома ручками, пофарбований у сріблясті кольори зовні; всередині були попел спаленого тіла, кілька кісток рук і ніг дивовижної величини і три шматки гарного каменю, з тих, що індіанці вживали як монети¹³⁸».

Вірування, релігійний культ та жрецька ієрархія. Автор підкреслює, що «жителі Юкатана були настільки ж уважні до справ релігії, як і управління¹³⁹». Докладно розписана жрецька ієрархія: «Із них найбільшими ідолопоклонниками були жерці, чілани, чаклуни та лікарі, чаки та закони¹⁴⁰», те, чим займалися різні категорії жреців. Це та інформація, яку він отримав від сина жреця Гаспара-Антоніо Чі, тому вона відповідає реаліям того часу.

Серед релігійних практик де Ланда відзначає вшанування ідолів: «Нагорі, біля отвору, є маленька будівля, де я знайшов ідолів, зроблених на честь усіх головних споруд країни, як Пантеон у Римі¹⁴¹». «[Вони] мали стільки ідолів, що їм навіть не вистачало для них богів; тому не було тварин чи рептилій, статуї яких не робили б, і всі їх робили на кшталт своїх богів і богинь

¹³⁶ Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология– С.384-385

¹³⁷ Там само – С.392-393

¹³⁸ Там само – С.294-295

¹³⁹ Там само – С.298

¹⁴⁰ Там само. – С.350

¹⁴¹ Там само. – С.392-393

... Вони добре знали, що ідоли були речами мирськими, мертвими і без божества, але їх шанували за те, що вони зображали, і тому їх робили з церемоніями, особливо ідолів з дерева¹⁴²». Паломництво, яке він порівнює з європейським: «Вони відчували до Косумеля та до криниці Чичен-Іци таку повагу, як ми до місць паломництва в Єрусалимі та Римі. Вони також ходили відвідувати та приносити дари, головним чином на Косумель, як ми у святі місця; ті, що не йшли, завжди посилали свої дари¹⁴³». І жертвоприношення: головною вадою майяської релігії автор, безумовно, вважав криваві жертвоприношення. Це могло бути калічення власного тіла: «В одних випадках вони приносили в жертву свою кров, розрізаючи вуха навколо клаптями і так їх залишали на знак жертви. В інших випадках вони протикали щоки або нижню губу, або надрізали частини свого тіла, або протикали язик упоперек з боків і простягали через отвір соломинку з найбільшим болем¹⁴⁴». Вбивство тварин: «у деяких тварин виривали серце і його приносили в жертву, інших цілими, одних живими, інших мертвими, сирими, інших вареними¹⁴⁵». Ритуальні вбивства людей, які могли бути або рабами або дітьми набожних батьків «яких дуже насолоджували до дня і свята їхнього жертвопринесення і дуже оберегали, щоб вони не втекли або не осквернилися якимось тілесним гріхом¹⁴⁶». Жертву або вбивали в ритуальному танці, пускаючи стріли (зберігся опис цього танцю, зроблений в 1850 р. індіанцем Бартоло Сісом, він називається «Рабіналь-Ачі»¹⁴⁷), або в неї вирізали серце¹⁴⁸.

У цій праці автор не лише перелічує відому йому інформацію, а і рефлектує над деякими питаннями. Наприклад, над тим, в чому причини причин такої сильної релігійності майя. Він приходить висновку, що це – страх смерті: «Ці люди вкрай боялися смерті, і це вони виявляли у всіх служіннях, які вони звершували своїм богам і які були не для іншої мети і не заради іншої

¹⁴² Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология]. – С.349

¹⁴³ Там само – С.349

¹⁴⁴ Там само. – С.350-351

¹⁴⁵ Там само – С.351

¹⁴⁶ Там само – С.352

¹⁴⁷ Там само – С.2

¹⁴⁸ Там само – С.352-353

справи, а тільки щоб дарували їм здоров'я, життя і їжу¹⁴⁹». У зв'язку з цим докладно описані ритуали поховання – це могла бути або кремація, або трупопокладення¹⁵⁰. Автор також наголошує на тому, що майя вірили у безсмертя та загробне життя: «це майбутнє життя, казали вони, поділяється на хороше і погане життя, тяжке та повне відпочинку¹⁵¹». Загробне царство він називає «Метналь», а також згадує богиню повішаних Іш Чель¹⁵². Задобрювання богів так само спонукало народ до жертвоприношень і ритуальних свят: «вони влаштовували великі і кривавіші свята у випадках, коли вважали своїх богів розгніваними¹⁵³».

Дієго де Ланди був вражений складним календарем, користувалися майя – це видно з того, що він присвячує окремі розділи опису різних днів цього сакрального календаря, який позначав: «лиха та щасливі події, які, як вони говорили, мають статися на рік кожного з них, позначеного відповідними літерами¹⁵⁴». Він також згадує книги, які вони писали на «великому аркуші, зігнутому складками, який стискали між двома дощечками, зробленими дуже гарно¹⁵⁵; магичні знання: «науки, яким вони навчали, були: рахунок років, місяців і днів, свята та церемонії, керування їхніми святинями, нещасні дні та часи, їх способи передбачення та їх пророцтва, події, ліки проти хвороб, пам'ятники давнини, вміння читати та писати літерами і знаками, якими вони писали, та постатями, які пояснювали письмена¹⁵⁶».

Яке особисте відношення втора до вірувань і чи є вони однозначно «чужими»? Він намагається бути неупередженим. Місцева релігія та обряди сприймається не настільки негативно, як можна було б очікувати від твору монаха. Навіть при описі кровавих жертвоприношень (як у цитатах, наведених вище) не проявляється сильна відраза або звинувачення. Втім відчувається апеляція до християнської етичної моделі, автор часто робить акцент на

¹⁴⁹ Дієго де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология]. С.365

¹⁵⁰ Там само. – С.365

¹⁵¹ Там само. – С.393

¹⁵² Там само. – С.393

¹⁵³ Там само. – С.393

¹⁵⁴ Там само. – С.369

¹⁵⁵ Там само. – С.299

¹⁵⁶ Там само – С.299

моральних якостях індіанців («вони дуже чутливі до дружби») і загалом має добре ставлення до місцевого населення, особливо до жінок: «вони великі трудівниці та старанні господині, бо на них лежала більшість найважливіших робіт із забезпечення їжею їхніх будинків¹⁵⁷». Серед негативних оцінок можна привести наступний приклад: «Пороками індіанців були ідолопоклонство, розлучення, громадські оргії, купівля і продаж рабів. Вони почали ненавидіти братів, котрі відмовляли їх від цього. Але крім іспанців найбільше неприємностей, хоч і таємно, ченцям завдавали жреці, які втратили свою службу та доходи від неї¹⁵⁸». Індіанець та його релігія, безумовно, виступають «чужими», втім автор намагається їх зрозуміти.

Безперечно автор є агентом *колоніального* дискурсу і не ставить під сумнів вищість європейської культури:

Бог дав індіанцям не тільки зазначені речі з приходом нашої іспанської нації, настільки необхідні для служби людині, що одні вони коштують більше тієї плати, яку індіанці дають і будуть давати іспанцям, але індіанці отримали також без оплати те, чого не можна ні купити, ні заробити, а саме: правосуддя, і християнство, і світ, в якому вони вже живуть, тому вони зобов'язані набагато більше Іспанії та її іспанцям і, головне, тим дуже католицьким королям її, які з безперервною турботою і настільки похристиянськи забезпечили їх і постачають їх цими речами, ніж своїм першим наставникам, поганим батькам, які їх породили у гріху та дітьми гніву, тоді як християнство їх відродило в милосерді та для радісного вічного життя¹⁵⁹.

Де Ланда створює ідеалістична картину християнізації, а саме, відносин між місцевим населенням та місіонерами, наголошуючи на тому, що останні не лише несли слово Боже а і захищали індіанців від енкомендеро: «І через цю ненависть [з боку іспанців до монахів] індіанці ставилися дуже добре до братів, бачачи праці, які вони робили без будь-якої зацікавленості, щоб дати їм свободу. Вони навіть не робили нічого без участі братів або без їхньої

¹⁵⁷ Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология]. — С.363

¹⁵⁸ Там само. — С.323

¹⁵⁹ Там само. — С.395

поради¹⁶⁰». Він змальовує індіанські успіхи в навчанні та служінні: «Таким чином юнаки зробили такі успіхи в школах, а решта людей у християнському вченні, що це була справа, гідна подиву¹⁶¹». В цій атмосфері братерства і перемоги християнських цінностей автор мусить згадати аутодафе 1562 р. – він описує його скоріше як прикрий інцидент, який пішов всім на користь: «багато хто потрапив на ешафот і був одягнений у ганебні ковпаки, стрижений і підданий бичування [...] Деякі від смутку повісилися, обдурені демоном, але загалом усі виявили багато каяття та бажання стати добрими християнами¹⁶²». Як зазначав Ю. Кнорозов, в ході цього процесу катуванням та тілесним покаранням було піддано 4549 осіб, з яких 157 невдовзі померли¹⁶³. Свої дії францисканці виправдовували тим, що майя «повернулися до шанування ідолів і жертвопринесення не тільки курінням, а й людською кров'ю¹⁶⁴».

Важливо зазначити, що деякі ритуали або концепти з якими автор стикається у майя він трактує через призму християнської віри – і ця тенденція притаманна не лише Д. де Ланда. Він не лише використовує християнську термінологію для пояснення, наприклад порівнює сакральні місця Косумеля та Чичен-Іци з Єрусалимом та Римом, місцевих богів називає «демонами», підземний світ «Метналь» – «адам», а й він стверджує, що індіанці практикували локальні версії суто християнських обрядів. Таких як сповідь: «Юкатанці, звичайно, знали, коли вони чинили погано, і оскільки вони вірили, що погані вчинки та гріхи завдають їм смерті, хвороби і страждання, у них був звичай сповідатися, що існував у них ще до християнізації. Таким чином, коли через хворобу або з іншого випадку вони були в небезпеці померти, вони сповідалися у своїх гріхах¹⁶⁵». А також хрещення: «Хрещення немає в жодній частині Індій, крім Юкатана, де воно існує під назвою, яка означає "народитися знову або вдруге"¹⁶⁶». «Вони настільки вірили у хрещення, що не повторювали

¹⁶⁰ Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология].. – С.323

¹⁶¹ Там само. – С.324

¹⁶² Там само – С.325

¹⁶³ Там само. – С.325, сноска

¹⁶⁴ Там само – С.325,

¹⁶⁵ Там само – С.347-348

¹⁶⁶ Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология]. –С.342

його в жодному разі. Вони вважали, що через нього набувають схильність бути добрими у своїх звичаях і не бути збоченими демонами у мирських справах¹⁶⁷».

В доповнення до аналізу «Повідомлень про справи в Юкатані», авторство і походження яких є предметом дискусій, ми розглянули один з судових документів аутодафе 1562 р. – це «Звинувачення» яке Дієго де Ланда висунув проти індіанців Сотути. І його риторика контрастує з наративом і образом, що постають в «Повідомленнях». У цьому невеликому документі Де Ланда досить агресивно звинувачує індіанців у цілій низці гріхів: участь в язичницьких ритуалах, ідолопоклонство, спалення хрестів, жертвоприношення «дітей, дівчат і хлопців, індіанських жінок та чоловіків, яким живцем виривали серця і підносили дияволам¹⁶⁸» тощо. Основна провина, за його думкою, лягала на касиків, які проповідували ересь і за допомогою залякувань і погроз залучали прихожан та учнів місіонерських шкіл до участі в ритуалах.

Наступний твір *«Молитовник Богородиці Іцамальської, історія Юкатана та духовне завоювання»* *Бернардо де Лісана (1633)* значно менший за об'ємом, у порівнянні з текстом Д. де Ланди, з яким Б. де Лісана, очевидно, був знайомий (або це могло бути спільне втрачене джерело) оскільки деяка інформація співпадає. Наприклад, обоє називають Юкатан «землею індіків та оленів»¹⁶⁹, а Б. де Лісана часто акцентує на тих самих аспектах, що і попередник. Наприклад, автор приділяє свою увагу стародавній *сакральній архітектурі*:

Є безліч залишків цих будівель, і багато з них майже цілі, і настільки чудові і пишно прикрашені зображеннями і озброєних людей, і звірів з білого каменю, з входами великої майстерності, які є надзвичайно стародавніми, втім, воістину деякі з них і сьогодні виглядають такими новими та білими, з дерев'яним обрамленням дверей, і були такими неушкодженими, що, здавалося,

¹⁶⁷ Там само – С.343

¹⁶⁸ Diego de Landa's Indictment of the Sotuta Indians, 11 August 1562// Clendinnen I. Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P.196.

¹⁶⁹ Дієго де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология].– С. 283. Бернардо де Лісана. Молитвенник Богородице Ицамальской, история Юкатана и духовное завоевание (1633) // Талах В. Н.– К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.indiansworld.org/lizana_historia.html#.ZF6oTXbP02w

не минуло й двадцяти років, як їх збудували [...] і тому я далі розповім, бо маю твердий намір, про найзнаменитіші і найпрекрасніші святилища, або про найславетніше і найшанованіше з них¹⁷⁰.

Описує давні рукописи: «це якісь древні знаки [caracteres], які погано розуміють більшість і тлумачать деякі старі індіанці, які є синами жерців їх божеств і залишаються тими, хто тільки і вміє читати і розгадувати [adivinar], і яких багато хто визнавав і шанував як своїх богів¹⁷¹». Згадує деяких героїв і богів: «Стародавні мали одного найславетнішого ідола, який називався Іцмат-уль [Ytzmāt-ul], що означає: «Той, хто отримує або має благодать, або росу, або субстанцію небес» [...] це був один цар, великий володар цієї землі¹⁷²»; «Іцамаль, де в часи язичництва був храм, де вони почитали одного ідола з фігурою Сонця, званого цією мовою майя К'ініч К'ак'мо [Kinich Kakmo], що на нашому означає: «Сонце з обличчям, у якого промені різних кольорів як пір'я гуакамайя¹⁷³». Те, як їх вшановували: «І цей бог чи ідол був шанований, і казали, що, коли в них бував мор, чи епідемія, чи інші суспільні біди, вони всі йшли до нього, як чоловіки, так і жінки і, принісши багато дарів, жертвували їх, і що там, на очах у всіх сходяв вогонь (так говорили) опівдні, і спалював пожертвуване¹⁷⁴».

Як і Д. де Ланда, Б. де Лісана наголошував на релігійності майя, як давніх, так і сучасних: «в те, що вони оголошували, вони вірили з такими крайнощами, що це були речі в які неможливо повірити. При цьому називалися і зараз називаються жерці цією мовою майя ахк'ін [ahkin], що походить від дієслова k'inyah, Що означає «визначати за жеребом або кидати жереб» [...] і зараз називають їхньою мовою священнослужителя Христового ахк'ін, як у давнину називали таких у своїх ідолів¹⁷⁵»; «І з цим богом вони радилися, як сказано, з

¹⁷⁰ Бернардо де Лісана. Молитвенник Богородице Ицамальской, история Юкатана и духовное завоевание (1633) [Електронний ресурс]

¹⁷¹ Там само

¹⁷² Там само

¹⁷³ Там само

¹⁷⁴ Там само

¹⁷⁵ Там само

приводу бур, хвороб, епідемій і всіх речей, потрібних для людського життя, і від нього, як то кажуть, отримували підтримку того, чого потребували¹⁷⁶».

«Найкоротша реляція про руйнування Індій та «Апологетична історія Індії» («Звіт Франсиско Ернандеса про релігійні вірування індіанців Юкатану в 1545») Бартоломе де Лас-Касас. На думку В. Талаха, Лас-Касас був упередженим хроністом, оскільки основною метою його праць було висвітлити свавілля конкістадорів та неправомірність їх дій стосовно місцевого населення, тим не менш «перебільшуючи і згущуючи фарби, Лас-Касас показує темний виворот Конкісти, що, як правило, замовчується офіційними хроністами¹⁷⁷». Тому треба досить уважно ставитись до його повідомлень, деякі з яких нагадують перебільшені чутки: «У цьому королівстві чи області Нової Іспанії якийсь іспанець зазвичай полював зі своїми собаками чи то на оленів, чи на кроликів, і одного разу, коли він не знайшов дичини, йому здалося, що собаки зголодніли, і він відібрав маленького хлопчика у його матері та кинджалом. відрізав йому рученята та ніжки, і порізав їх на шматки, давши кожному з псів його частину [...]»¹⁷⁸».

Автор зосереджується на діях іспанців, тому вірування місцевого населення не часто попадають в його фокус. У розділі, що стосується Юкатану «Про королівство Юкатан. Про провінцію Санта-Мрта» автор згадує релігійних практики лише в контексті християнізації: «[...] по закінченні сорока днів від того, як брати прийшли і почали проповідувати, владики цієї землі принесли і віддали їм усіх своїх ідолів, яких вони спалили¹⁷⁹». Більше інформації можна знайти в розділі СХХІІІ «Про вірування індіанців Юкатану» «Апологетичної історія Індії» (також відомому як «Звіт Франсиско Ернандеса про вірування індіанців Юкатану в 1545»). Тут є важлива інформація про те, що на території

¹⁷⁶ Бернардо де Лисана. Молитвенник Богородице Ицамальской, история Юкатана и духовное завоевание (1633) [Електронний ресурс]

¹⁷⁷ Бартоломе де Лас-Касас. Кратчайшее сообщение о разорении Индий (отрывок) // Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/bartolome-de-las-kasas-kratchayshee-soobshchenie-o-razorenii-indiy-otryvok.html#.ZF6FT3bP02w>

¹⁷⁸ Там само

¹⁷⁹ Там само

майя було знайдено багато хрестів, які були частиною релігійного культу. Зокрема, великий кам'яний хрест на острові Косумель, який «шанувався як символ Бога Води або Дощу¹⁸⁰», що його начебто лишив «прекрасний чоловік, який колись проходив повз їх країну¹⁸¹» – автор припускає, що це був християнський монах. Але центральним елементом цього тексту є свідчення одного монаха, Франсиско Ернандеса, якого Бартоломе де Лас-Касас начебто зустрів в одному з портів Ч'япасу і послав з місією в місцеві поселення. Через деякий час Франсиско Ернандес написав йому листа в якому розповів про вірування, про які він почув від одного з касиків: « [вони вірили] в Бога, що є на небесах, що він є Отець, Син та Святий Дух¹⁸²». І далі йшов зразок своєрідного симбіозу язичництва та християнства: сина було народжено від непорочної діви, потім вбито та прив'язано до стовбура, він був мертвим три дні, після чого воскрес – Ф. Ернандес «зі здивуванням» подає ці вірування як ті, що існували до приходу іспанців. Очевидно, цей епізод був дуже важливий для Лас-Касаса, який намагався створити позитивний образ індіанців, і не тільки для нього – Дієго Лопес де Когольюдо майже слово в слово наводить ці свідчення у своїй «Історії Юкатану»¹⁸³. Не можливо сказати, наскільки ця інформація була правдивою, проте ця історія свідчить про те, наскільки сильно місіонери намагалися пристосувати християнський контекст до навколишнього світу.

З усіх авторів, яких нам довелось читати, Лас-Касас, без сумніву, найбільш прихильно відноситься до населення Юкатану: «Його народ виділяється серед інших в Індіях як розсудливістю і громадським порядком [policiá], так і відсутністю вад, більш ніж інші, і дуже підготовлений і гідний того, щоб бути приведенням до пізнання Господа¹⁸⁴». Він намагається якомога краще зрозуміти «чужого», стати на його бік і спробувати побачити світ його очима.

¹⁸⁰ Bartolome de las Casas. T. 1: Apologetica historia de las Indias //Serrano y Sanz M. Historiadores de Indias. Nueva biblioteca de autores españoles –Madrid, 1909. – P. 329

¹⁸¹ Там само – P. 329

¹⁸² Там само – P. 329

¹⁸³ Дієго Лопес Когольюдо. История Юкатана (извлечения)// Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков / Ред. и пер. В. Н. Талах, С. А. Куприенко. — Киев: Видавець Купрієнко С. А., 2013. — С. 147

¹⁸⁴ Бартоломе де Лас-Касас. Кратчайшее сообщение о разорении Индий (отрывок) [Електронний ресурс].

Так само як і Д. Ланда, Лас-Касас описує ідилічну картину *християнізації*, наголошуючи на позитивних змінах, які вона принесла місцевому населенню: «[індіанці] так зраділи новинам про королів Кастилії [...], що по закінченні сорока днів від того, як брати прийшли і почали проповідувати, владика цієї землі принесли і віддали їм усіх своїх ідолів, яких вони спалили, а після цього своїх синів, щоб їх навчали, бо вони бажали більше світла для своїх очей, і збудували їм церкви, і храми, і будинки ¹⁸⁵». І так само Лас-Касас сприймає колоніальну політику як благо для цих земель: «Дванадцять чи п'ятнадцять владик з багатьма васалами і землями, кожен окремо, зібравши свої селища, і, заручившись їх думкою і згодою, з доброї волі підкорилася влада королів Кастилії, прийнявши Імператора, як короля Іспанії, як верховного і загального владика ¹⁸⁶».

Порівнюючи твори цієї категорії, можна сказати, що вони мають багато спільного в тому, як відображають релігійність майя. Найголовніше – це увага до самих вірувань і традицій і дослідницький ракурс праць.

3.2. Листи і документи.

До цієї категорії відносяться «Лист брата Лоренсо де Б'єнвеніди принцу-регенту та королівське розпорядження про проведення розслідування зловживань на Юкатані», сфабриковані «Листи королю від індіанців майя Юкатана та їхнього Захисника» (1563, 1567), «Записки про забобони індіанців Юкатану» Педро Санчеса де Агілара. Окремо «Повідомлення про деякі звичаї індіанців провінцій Юкатану» Гаспара-Антоніо Чі, який сам був індіанцем.

«Лист брата Лоренсо де Б'єнвеніди принцу-регенту та королівське розпорядження про проведення розслідування зловживань на Юкатані».

Оскільки основною метою листа було представити свідчення зловживань владою з боку аделантадо Франсиско Монтехо (Монтехо-старшого) та його родичів, в ньому представлено багато критики в бік іспанських колоністів.

¹⁸⁵ Бартоломе де Лас-Касас. Кратчайшее сообщение о разорении Индий (отрывок) // Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/bartolome-de-las-kasas-kratchayshee-soobshchenie-o-razorenii-indiy-otryvok.html#.ZF6FT3bP02w>

¹⁸⁶ Бартоломе де Лас-Касас. Кратчайшее сообщение о разорении Индий (отрывок) // Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/bartolome-de-las-kasas-kratchayshee-soobshchenie-o-razorenii-indiy-otryvok.html#.ZF6FT3bP02w>

Індіанці зображуються жертвами, що зазнають пригнічення з боку влади: «ця земля була завойована [...] за рахунок місцевих жителів, як і в інших частинах Індій, звертаючи їх у рабів, і силою відбираючи у місцевих жителів їжу, і грабуючи їх¹⁸⁷». Їх релігійність не є основною темою, тим не менш автор з захопленням пише про *стародавню сакральну архітектуру*: «Йому [місту Меріда] дали таке ім'я через чудові будівлі, які в ньому є, і серед усього виявленого в Індіях не знаходили таких чудових. Споруди з тесаного каменю, добре обробленого і з великих каменів, не збереглося пам'яті тих, хто їх побудував; здається нам, що їх зробили до приходу Христа, бо такий густий був ліс над ними, як і внизу на землі¹⁸⁸». Але одразу додає, що вона була «гніздом демонів», на місті якого брати справедливо споруди церкву Святого Франциска¹⁸⁹, а місто Вальядолід він називає «лозою, повної демонського ідолопоклонства¹⁹⁰». Можна сказати, що для автора християнська модель є основною моделлю взаємодії зі світом і він має консервативний погляд на нехристиянську релігію як на ворожу, а на майя як на язичників, які потребують спасіння. Він жаліється, що «найбільшою перешкодою, яку ми мали у поширенні віровчення, були іспанці¹⁹¹», а особливо губернатор Монтехо: «ми щодня хрестимо індіанців у Канпече та в Чанпотоні, але вони, оскільки постійно зайняті на його фермах, не можуть навчатися вірі¹⁹². Також він вказує, що перешкодою місіонерській діяльності є віддаленість населених пунктів: «бо там тільки одне селище і у віддаленому місці, куди тільки птахи можуть долетіти без небезпеки¹⁹³».

Збірка листів королю від індіанців майя Юкатана та їхнього Захисника (1563 та 1567 рр.) включає «Лист індіанців майя», адресований королю Філіпу II начебто від імені індіанців. А також «Лист Франсиско де Монтехо -Шіу»,

¹⁸⁷ Письмо брата Лоренсо де Бьенвениды принцу-регенту и королевское распоряжение о проведении расследования злоупотреблений на Юкатане// Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/pismo-brata-lorenso-de-benvenidy-princu-regentu-i-korolevskoe-rasporozhenie-o-provedenii.html#.ZF6FFXbP02w>

¹⁸⁸ Там само

¹⁸⁹ Там само

¹⁹⁰ Там само

¹⁹¹ Там само

¹⁹² Там само

¹⁹³ Там само

губернатора Мані; і «Лист Дієго Родріггеса-Бібанко», Захисника індіанців, в яких стверджується, що перший лист був фальсифікацією, створеною ченцями з метою тиску на короля¹⁹⁴. Це доводить і палеографічний аналіз тексту¹⁹⁵. В «Листі» місцеві жителі начебто висловлюються на захист Дієго де Ланди, якого в той час було відізнано в Іспанію, після звинувачень в жорстокому ставленні до індіанців, і благають короля про його повернення, «оскільки він великий, достатній, гідний і добродішній в очах Бога Творця, який закликає нас стати християнами¹⁹⁶». Для нас цей фальсифікат цікавий тому, що по-перше, показує, яке відношення до себе монахи хотіли бачити з боку індіанців: «Ми любимо їх [францисканських ченців] як справжніх батьків, а вони нас люблять як справжніх дітей¹⁹⁷». По-друге, засвідчує їх власне ставлення до місцевого населення «[...] щоб ми розповіли вам чого ми дійсно потребуємо, згідно з нашим нижчим становищем і розумовими здібностями¹⁹⁸». В той час як індіанець Франсиско де Монтехо -Шіу від імені свого народу викриває справжнє ставлення до францисканців і Д. Ланди:

З священники францисканського ордену цієї провінції написали ряд листів вашій величності і головному в ордені на хвалу фрая Дієго де Ланди та його соратників, тих, хто катував, убивав і зганьбив нас; і вони надали ряд листів написаних Кастильською мовою певним близьким їм індіанцям і таким чином підписали їх і відправили вашій величності. Нехай ваша величність дізнається, що ці листи не від нас, тих, хто є главами цих земель і хто не писав би брехню, неправду і протиріччя. Нехай фрай Дієго де Ланда та його соратники відчують розплату за те зло, що заподіяли нам і нехай наші нащадки до четвертого коліна будуть винагороджені за те велике цукування, яке випало на нашу частку¹⁹⁹.

¹⁹⁴ Письма королю от индейцев майя Юкатана и их Защитника 1563 и 1567 гг. // Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/mayaletter.html#.ZF6lxHbP02w>

¹⁹⁵ Там само

¹⁹⁶ Там само

¹⁹⁷ Там само

¹⁹⁸ Там само

¹⁹⁹ Там само

У третьому листі Захисник індіанців Дієго Родрігес - Бібанко підтверджує слова Франсиско де Монтехо -Шіу і викриває неправомірні дії де Ланди та його соратників: «І так, з повноваженнями, витребуваними ними як церковні судді, і з тими, які були дані вашим суддею, вони взялися за справу [інквізиція 1562 р.] з великою старанністю і жорстокістю, піддаючи індіанців жахливими тортурами мотузкою і водою, підвішуючи на їх ступні блоки з камінням вагою від 20 до 35 кілограмів [...]»²⁰⁰. Образ індіанців, який малює Захисник наступний: «слабкі й жалюгідні, пригнічені й пригнічені, які відчувають страх перед катуваннями, зізналися під тортурами у скоєнні те, що не те що не робили, а й не думали про це, звинувачені в ідолопоклонстві, у зберіганні безлічі ідолів і навіть у скоєнні людських жертвопринесень та інших жахливих діяннях; все брехня і побудовано на страху та болю»²⁰¹. Ця невелика добірка документів яскраво свідчить про розбіжності, які могли існувати між тим, як іспанські хроністи і місіонери представляли події і тим, що відбувалося насправді.

З усіх проаналізованих текстів, *«Записки про забобони індіанців Юкатану» Педро Санчеса де Агілара* відображають найбільш негативне ставлення до індіанців, адже автор пише з метою засудити ці вірування: «Забобони, в які вірять індіанці Юкатану, ганебні дії, які вони плекають, здебільшого успадковані від їхніх предків і є настільки ж численними, наскільки й різноманітними за своєю природою. Я включаю до цього звіту все, що мені вдалося дослідити, щоб ченці могли публічно засудити їх у своїх проповідях»²⁰². І далі йде досить великий список «гріхів і вад» з якими потрібно боротися: тлумачення снів, віра у забобони та погані прикмети: «почувши каркання (або гоготіння) птаха, якого вони називають кіпксосі (k'ipxosi), вони тлумачать це як невдачу в будь-якій справі, якою б вони не займалися в цей

²⁰⁰ Письма королю от индейцев майя Юкатана и их Защитника 1563 и 1567 гг. // Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/mayaletter.html#.ZF6lxHbP02w>

²⁰¹ Там само

²⁰² Pedro Sanchez de Aguilar. Notes on the Superstitions of the Indians of Yucatan (1639)// Reports on the Maya Indians of Yucatan. vol. IX No. 3 – Project Gutenberg EBook, 2012 – P. 202 .

час²⁰³»; народна медицина, яку практикують знахарі: «існують деякі індійські знахарі, які за допомогою подібного заклинання лікують укуси змій, особливо гримучих²⁰⁴»; віщування тощо. Цей текст також вкрай емоційний, він значною мірою свідчить про упередженість автора. Наприклад Санчеса де Агілара пише, що чаклун, з яким він спілкувався «навіть не зміг сказати, чи були ці слова [ворожба] заклик до Сатани²⁰⁵» з цього він робить висновок, що «цей чарівник був дуже великим простаком, майже імбецилом²⁰⁶».

Негативному образу індіанців-язичників Санчес де Агілар протиставляє образ освіченого монаха, яким виступає він сам. Наприклад, він описує, як своїми проповідями він просвіщає місцеве населення, зокрема так сталося, коли він пояснював, що таке місячне затемнення: «Вони здавалися здивованими, але були цілком щасливі й усміхнені, зцілені від свого невігластва і невігластва своїх предків²⁰⁷».

Гаспара – Антоніо Чі, без сумнівів можна вважати найбільшим експертом у релігійних практиках та віруваннях майя, адже він був сином жреця. На жаль, «Повідомлення про деякі звичаї індіанців провінцій Юкатану» мало стосується, власне, релігії, тому немає можливості порівняти свідчення з цієї праці з тим, що подає Д.де Ланда, для якого він був головним інформатором. «Повідомлення» Гаспара – Антоніо Чі представляють собою короткий екскурс в історію, оскільки автор намагається показати зв'язок між теперішнім і епохою Майяпанської ліги, яка занепала у 1400-х роках. Він наголошує на важливості релігійного культу в старі часи: «1:5 Існував такий порядок, що названі знатні люди та спадкоємці жителів Майяпану та їхні сім'ї служили в храмах ідолів, і на церемоніях і святах, і на війні, так що за його [верховного владики Тутуль Шіу] наказом вони днями й ночами перебували на

²⁰³ Pedro Sanchez de Aguilar. Notes on the Superstitions of the Indians of Yucatan (1639)– P. 202 .

²⁰⁴ Там само – P. 203

²⁰⁵ Там само – P. 203

²⁰⁶ Там само – P. 203

²⁰⁷ Там само – P. 203

службі в храмах²⁰⁸». Згадує стародавні рукописи: «2:9 Їхні книги містили чудові справи, що трапилися в цих областях , і слова їхніх пророків, і життєпису і... владик, а для народу в цих книгах були складені розміром пісні та інші речі , що стосувалися історій, які вони містили²⁰⁹». Те, що в давні часи практикували вербальну магію: «3:6 Не було іншої присяги крім проклинати [...], і вважали, що вони не брехали, щоб теж не бути проклятими і через страх цього, і в даний час вони багато клянуться, не розуміючи серйозності присяги²¹⁰». Згадує людськи жертвоприношення (лише в контексті минулого часу): «3:10 Тих, кого захоплювали на їхніх війнах, якби вони були бідними, перетворювали на рабів, а якщо знатними – їх приносили в жертву , хоча деякі з них викупувалися²¹¹». Цікавою особливістю цього тексту є те, що автор говорить про свій народ в третій особі: «2:3 Індіанці були дуже щедрі один до одного до сьогодні²¹²», «2:8 Ці тубільці мали літери, і писали, і розуміли їх, але в них не було звичаю писати вказані речі чи листи²¹³». З одного боку це пояснюється тим, що мова йде про минуле, з іншого, тим, що документ було підготовлено на прохання губернатора Юкатану Гільєна де Лас Касаса, для його наступника Франсиско де Соліса, щоби ввести його в стан справ²¹⁴.

3.1. Спільне уявлення про релігійність майя

«Історія Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо (1656 р.). Як вже зазначалось, ця праця – це компіляція, яка включає повідомлення багатьох авторів, твори яких були доступні Д. Когольюдо. Зокрема, він посилається на Бартоломе де Лас-Касаса, Бернардо де Лісану, Санчеса де Агільяра, Гаспара - Антоніо Чі, яких ми розглянули в цьому розділі. Проте, у нього немає згадки про «Повідомлення про справи в Юкатані» де Ланди, але є інформація звідти. Наприклад, він описує обряд «хрещення» індіанців, що про них вперше писав

²⁰⁸ Гаспар Антонио Чи// Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков / Ред. и пер. В. Н. Талах, С. А. Куприенко. — Киев: Видавец Куприенко С. А., 2013. — С. 123

²⁰⁹ Там само. — С. 127

²¹⁰ Там само. — С. 127

²¹¹ Там само. — С. 128

²¹² Там само. — С. 127

²¹³ Там само. — С. 127

²¹⁴ Там само — С. 127

де Ланда²¹⁵, й або не вказує джерело, а бо посилається на Бернардо де Лісана²¹⁶. Це знову підіймає питання авторства та автентичності «Повідомлень про справи в Юкатані».

У IV книзі, що включає опис звичаїв та вірувань майя, Д. Когольюдо майже повністю цитує таких авторів як Санчес де Агіляр і Гаспар - Антоніо Чі. В центрі його уваги «марновірства» індіанців; літочислення та календарна система; храми та сакральна архітектура. Він описує багато обрядів релігії, «яку мали ці індіанці за часів своєї невіри²¹⁷» та уявлення про життя після смерті: «серед цих індіанців було певне уявлення про Ада і Рая, або, принаймні, про те, що в іншому світі після цього справжнього життя каралися злі численними карами в темному місці, а добрі були винагородженні в прекрасних і приємних місцевостях²¹⁸». Згадує деяких божеств (К'ініч Ахав, Іцамна, Іш Чель, К'ук'улькан, Чак та інші²¹⁹), яких шанували та приносили жертви. Д. Когольюдо виділяє окремий розділ на те, щоб описати свідчення присутності католицької віри серед місцевого населення до приходу іспанців. В нього він включає опис «хрещення» та «сповіді в гріхах», що описує Д. де Ланда, та уривок з Лас-Касаса, де він розповідає про свідчення Франсиско Ернандеса, які розглядалися в цьому розділі. Так само Д. Когольюдо докладно описує феномен хрестів, які займали вагоме місце в язичницькій сакральній символіці майя: «Більшість письменників історії цих королівств згадують, що перші іспанці знайшли, коли відкрили Юкатан, у цій землі хрести, щодо чого також були різні судження²²⁰». Він наводить приклади з багатьох джерел, включно з «Апологетичною історією Індії» Лас-Каса, які свідчать, що майя поклонялися «хресту, який

²¹⁵ Диего Лопес Когольюдо. История Юкатана (извлечения)// Талах В. Н., Куприенко С. А. — Киев: Видавец Куприенко С. А., 2013. — С. 147. 7. Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология]. – СПб.: ООО «Издательство «Пальмира»; М.: ООО «Книга по требованию», 2018. – С. 344—345.

²¹⁶ Там само. — С. 134.

²¹⁷ Там само — С. 149

²¹⁸ Там само. — С. 150

²¹⁹ Там само. — С. 149-50

²²⁰ История Юкатана Диего Лопес Когольюдо, Книга четвёртая // Первоисточники. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.indiansworld.org/diego_lopez_cogolludo_yucatan9.html#.ZGqrKnP02x

шанували як бога, споруджували йому храми і приносили такі різноманітні жертви²²¹».

Збираючи роботи різних авторів, Д. Когольодо також вставляє своє власне ставлення до релігійності майя. Наприклад: «У своєму язичництві і сьогодні вони танцюють і співають на зразок мексиканців [...] Вони співають про свої перекази і давнину, що можна було б змінити, якби парафіяльні священики зробили це в багатьох місцях, давши їм життя святих і деякі містерії. Віри, щоб вони співали їх принаймні під час публічних танців на Великдень та свята, і так забули б давні пісні²²²». Про християнізацію: «Вони були дуже старанні у своїй язичницькій релігії, і для того, щоб зруйнувати її обряди, надавали карам жерців, які мали в ній більше прав, ніж їхні царі. І не так, на нашу нещастя, з нашою Католицькою Релігією, хоча є турбота, про яку йдеться далі в цій книзі. Тому що взагалі (хоча багато хто здається добрими християнами) вони не старанні в служінні Господу, малі любителі слухати месу і катехізіс²²³».

Праця Дієго Лопеса де Когольодо відрізняється від інших джерел своїм масштабним підходом, вона важлива в широкому колоніальному дискурсі і дає зріз узагальненого уявлення про індіанців в XVII ст. Як зазначає В. Талах, «твір Когольодо – історія іспанців, особливо францисканців на Юкатані, індіанці в ній присутні остільки, оскільки залучені до подій за участю європейців²²⁴». Він додає, що за думкою дослідника В.Гейтса, ця книга відображає зміни в Новому Світі, оскільки «у цей час починається дійсно визначальна зміна характеру іспанської присутності... Помітна хвиля іспанської активності настає багатьма лініями, як літературно, так фізично ... Юкатан перестає бути просто "зайнятим" сімействами енкомендеро на підставі пожалувань Монтехо його сімдесяти зайвим солдатам, і новий порядок повною мірою займає своє місце²²⁵».

²²¹ История Юкатана Диего Лопес Когольодо, Книга четвёртая [Електронний ресурс]

²²² Диего Лопес Когольодо. История Юкатана (извлечения)— С. 144

²²³ История Юкатана Диего Лопес Когольодо, Книга четвёртая. [Електронний ресурс].

²²⁴ Диего Лопес Когольодо. История Юкатана (извлечения). — С. 134 -135

²²⁵ История Юкатана Диего Лопес Когольодо, Книга четвёртая [Електронний ресурс]. w

Отже, якщо спробувати вибудувати спільне уявлення про релігійність майя очима іспанських місіонерів, спираючись на проаналізовані твори, виходить наступна картина.

1) *На які аспекти релігійності автори звертають увагу.* Автори як історико-етнографічних праць так і документів підкреслюють сильну релігійність майя, а також чітко маркують минуле – це стародавня сакральна архітектура та книги, написані мертвою мовою. Більшість з них з захопленням описують стародавні храми та архітектурні комплекси, відзначаючи їх красу та велич. З того, як подається ця інформація можемо зробити висновок, що серед іспанців ранньомодерного часу існувало припущення, що ці стародавні міста будували якісь інші народи. Наприклад Дієго де Ланда спеціально приводить свої міркування на захист того, що вони зводились самими майя²²⁶. Стародавні книги не викликають такого захоплення, адже вони були прямим джерелом «демонічного знання», цьому сприяло і те, що їх неможливо було прочитати. Ланкою між минулим та теперішнім виступають язичницькі ритуали та традиції. Те, наскільки детально монахи описують систему вірувань та обряди (особливо жертвоприношення), божеств, жрецьку ієрархію, залежало від характеру тексту і мети, з яким він писався. Криваві жертвоприношення безперечно називаються головною вадою майяської релігії.

Свідоцтв про пантеон богів, майяську космологію та есхатологію вкрай мало. З приводу цього можемо припустити декілька пояснень. По-перше, це може свідчити про те, що ці знання на момент завоювання іспанцями вже були втрачені. По-друге, ті, хто ними володів, могли свідомо не надавати достатньо інформації. Або ж ченці спеціально дотримувалися політики замовчування, адже ці вірування вважались «диявольськими».

Майже всі джерела однаково приділяють увагу як фактичній інформації так чуткам і переказам, не роблячи достатньої різниці між ними. І описи багатьох вірувань майя повторюються, що свідчить на користь того, що автори були знайомі з працями один одного. Так само, це може свідчити, що в

²²⁶ Дієго де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письменна майя:[Антология].– С.384-385

більшості місіонери не надто цікавилися місцевою релігією і не знаходили нових унікальних свідчень а просто переказували вже відоме. Особливо це стосується листів і документів, адже фокусом їх уваги була євангелізація і боротьба за владу з енкомендеро.

2). *Концепція «іншого»*. Індіанець та його релігія, безумовно, виступають «чужими» в джерелах, які ми аналізували, втім ставлення до цієї «інакшості» різне. Такі автори як де Ланда або Лас-Касас намагаються її зрозуміти, в той час, як Педро Санчес де Агілар рішуче відкидає, акцентуючи на негативних аспектах вірувань. Втім, як би автори не ставилися до індіанців, вони, безперечно, виступають агентами колоніального дискурсу і не ставлять під сумнів вищість європейської культури і релігії. Вони пишуть історію, перш за все, іспанців, а корінне населення відходить на другий план.

3). *Християнізація* завжди позиціонується як благо. Автори створюють ідеалістична картину навернення в католицьку віру, в якій індіанці вдячні монахам за їх місіонерську і просвітницьку діяльність. Інший аспект – пошуки справжньої або уявної кореляції між християнською та язичницькою системами. Деякі місцеві ритуали або концепти автори трактують через призму християнської віри: у стародавньому обряді «капут сіхіл» Д. де Ланда побачив «хрещення». Дієго Лопес де Когольодо в своїй «Історія Юкатану» навіть збирає свідчення зв'язку з християнством в окремі розділи: «Про віросповідання цих індіанців, які, здається, мали відомості про нашу Святу Католицьку Віру», «На Юкатані виявили хрести, яким вони поклонялися, будучи язичницькими ідолопоклонниками, і те, що про це говорять».

У багатьох текстах проступає суперництво між монахами та енкомендеро. Свавілья конкістадорів та неправомірність їх дій стосовно місцевого населення висвітлює Бартоломе де Лас-Касас, а Лоренсо де Б'єнвеніда представляє свідчення зловживань владою з боку губернатора. Так званий «Лист індіанців майя» 1563 р., адресований королю Філіпу II начебто від імені індіанців, показує, що ченці могли вдаватися до обману для того, щоб завдати шкоди

своїм противникам. Місіонери також підкреслювали, що вони захищають інтереси індіанців на відміну від енкомендеро.

ВИСНОВКИ

1. У перших двох розділах ми дослідили перебіг завоювання й інкорпорації територій майя до Іспанської монархії та розглянули їх крізь призму зіткнення двох цивілізацій та зв'язок з релігійною сферою. Окремо зупинилися на християнізації та завданнях, що ставила перед собою церковна адміністрація і якими засобами місіонери досягали своїх цілей.

- Конкіста майських земель, а передусім півострова Юкатан, була складним, виснажливим процесом, що тривав ледь не двісті років. Вона розпочалася в 1517 р. з експедиції Ернандеса де Кордобі і закінчилася в 1697 р. з падіння королівства Ік' та його столиці Тайасаль на острові Петен-Іца. Під час завоювання майя зазнали колосальних людських втрат (населення Юкатану скоротилось з 800 до 250 тисяч), що сталося як в наслідок воєн, так і через нові хвороби, завезені іспанцями, велику кількість міст і культурної спадщини було знищено.

- До приходу іспанців у XVI ст. майя мали досить розвинуту політичну організацію, однак місцеві королівства вели між собою безперервні міжусобні війни. Неспроможність об'єднатися для спільної відсіч була однією з причин їх поразки. Інша крилася в конфлікті ментальностей Нового та Старого світів. Майя недооцінили масштабу планів та намірів завойовників і не вбачали в них силу, яка змінить існуючий порядок. У їх картині світу теперішнє та минуле перепліталися, конкіста була частиною пророцтва, пророцтво – частиною пам'яті.

- Після військової перемоги, розпочався другий етап – «мирна конкіста», що включав у себе глобальний проект *редукції* (реорганізації та трансформації) простору, поведінки і мови місцевого населення. Внаслідок цього мали з'явитися «впорядковані міста» (*pueblos reducidos*), «впорядковані індіанці» (*indios reducidos*) та «впорядкована мова» (*lengua reducida*). Іспанці перебудовували внутрішні зав'язки між центром і периферією: всі міста та села підпорядковувались одному з чотирьох головних міст (Вальядолід, Саламанка

де Бакалар, Кампече та Меріду). Навернення до християнства було основною умовою для прийняття індіанців у нове суспільство.

- У більшості випадків встановлювалася «подвійна» влада – цивільна та еклезіальна, що належала місіонерам і церкві. Цивільна влада розділялася між місцевими вождями (за умови лояльності) та іспанцями. Новий порядок провокував незадоволення місцевого населення, що вдалося до бунтів та втечі за межі провінції, переважно в гори.

- Християнізація Юкатану була викликом для місіонерів. Невелика кількість священнослужителів, які мали опікуватися непропорційно великою територією провінції і постійна боротьба за владу з енкомендеро та місцевими вождями були проблемами, які доводилось вирішувати церкві окрім завдань суто євангелізації. У самому майяському суспільстві інтерес до католицької доктрини і бажання вчитися напряду залежали від станового поділу: для еліти це була можливість зберігати вплив, звичайні ж майя не проявляли сильного ентузіазму.

- Повинності та податки, що накладали на місцеве населення як цивільна так і церковна влада, вимагали не лише додаткової праці, а й накладали нову соціальну рамку на традиційне суспільство, спонукаючи до взаємодії та підпорядкуванню іншому типу культури. Нові обов'язки, які майя мали виконувати для іспанських колоністів і нові норми повсякденного життя, які відповідали «християнській поведінці» мали вагомий вплив на ментальний і культурний ландшафт регіону.

2. У третьому розділі ми проаналізували сприйняття релігійності майя іспанськими колоністами, передусім місіонерами, у ранньомодерний період на основі вибіркового писемних свідчень, охопивши хронологічні рамки від 1542 р. («Найкоротша реляція про руйнування Індій» Лас Касаса) до 1656 р. («Історія Юкатану» Дієго Лопеса де Когольюдо). Ми згрупували твори за історико-етнографічними працями та документами і листами і накреслили спільне уявлення про релігійність майя очима іспанських місіонерів:

- *Аспекти релігійності, на які автори звертали увагу.* Автори як історико-етнографічних праць так і документів підкреслюють сильну релігійність майя, а також чітко маркують минуле – це стародавня сакральна архітектура та книги, написані мертвою мовою. Ланкою між минулим та теперішнім виступають язичницькі ритуали та традиції. Те, наскільки детально монахи описують систему вірувань та обряди (особливо жертвоприношення), божеств, жрецьку ієрархію, залежало від характеру тексту і мети, з яким він писався. Криваві жертвоприношення безперечно називаються головною вадою майяської релігії.

Свідоцтв про пантеон богів, майяську космологію та есхатологію вкрай мало. Цьому можуть бути наступні пояснення: ці знання на момент завоювання іспанцями вже були втрачені; ті, хто ними володів, могли свідомо не надавати достатньо інформації; ченці спеціально дотримувалися політики замовчування, адже ці вірування вважались «диявольськими».

Майже всі джерела однаково приділяють увагу як фактичній інформації так чуткам і переказам, не роблячи достатньої різниці між ними.

- *Концепція «іншого».* Індіанець та його релігія, безумовно, виступають «чужими» в джерелах, які ми аналізували, втім ставлення до цієї «інакшості» різне, від зацікавленості до осуду. Втім, автори, безперечно, виступають агентами колоніального дискурсу і не ставлять під сумнів вищість європейської культури і релігії.

- *Християнізація* завжди позиціонується як благо. Автори створюють ідеалістичну картину навернення в католицьку віру, в якій індіанці вдячні монахам за їх місіонерську і просвітницьку діяльність. Інший аспект – для місіонерів було важливо шукати справжню або уявну кореляцію між християнською та язичницькою системами. У багатьох текстах також проступає суперництво між монахами та енкомендеро, в якому місіонери також підкреслювали, що вони захищають інтереси індіанців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Бартоломе де Лас-Касас. Кратчайшее сообщение о разорении Индий (отрывок) // Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.indiansworld.org/bartolome-de-las-kasas-kratchayshee-soobshchenie-o-razorenii-indiy-otryvok.html#.ZF6FT3bP02w>
2. Бернардо де Лисана. Молитвенник Богородице Ицамальской, история Юкатана и духовное завоевание (1633) // Талах В. Н.– К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.indiansworld.org/lizana_historia.html#.ZF6oTXbP02w
3. Гаспар Антонио Чи // Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков / Ред. и пер. В. Н. Талах, С. А. Куприенко. — Киев: Видавець Купрієнко С. А., 2013. — С. 123 — 133.
4. Гаспар Антонио Чи. Сообщение о некоторых обычаях индейцев провинций Юкатана // Талах В. Н. – К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.indiansworld.org/gaspar_antonio_chi_relacion.html#.ZF6oo3bP02w
5. Гранадские статьи 1526 года// Талах В. Н. Конкистадоры на Юкатане – К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.indiansworld.org/granadskie-stati-1526-goda.html#.ZF6Et3bP02w>
6. Диего Лопес Когольудо. История Юкатана (извлечения)// Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков / Ред. и пер. В. Н. Талах, С. А. Куприенко. — Киев: Видавець Купрієнко С. А., 2013. — С. 133 — 170.

7. Диего де Ланда. Сообщение о делах в Юкатане//Священные письма майя:[Антология]. – СПб.: ООО «Издательство «Пальмира»; М.: ООО «Книга по требованию», 2018. – С. 278 —397.
8. Документы из Вальядолида // Талах В. Н.– К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа:
https://www.indiansworld.org/valladolid_documents.html#.ZF6qo3bP02w
9. Письмо брата Лоренсо де Бьенвениды принцу-регенту и королевское распоряжение о проведении расследования злоупотреблений на Юкатане // Талах В. Н. – К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://www.indiansworld.org/pismo-brata-lorenso-de-benvenidy-princu-regentu-i-korolevskoe-rasporiazhenie-o-provedenii.html#.ZF6FfXbP02w>
10. Письма королю от индейцев майя Юкатана и их Защитника 1563 и 1567 гг. // Талах В. Н. – К., 2017. [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://www.indiansworld.org/mayaletter.html#.ZF6lxHbP02w>
11. Пополь-Вух//Священные письма майя:[Антология]. – СПб.: ООО «Издательство «Пальмира»; М.: ООО «Книга по требованию», 2018. – С. 27 —206.
12. Рабиналь-Ачи//Священные письма майя:[Антология]. – СПб.: ООО «Издательство «Пальмира»; М.: ООО «Книга по требованию», 2018. – С. 207 —278.
13. Указы Томаса Лопеса. Указы 1552 року. Королівська Аудієнсія у Гватемалі //Першоджерела [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<https://www.indiansworld.org/ordinances.html#.ZHZIVHbP02x>
14. Bartolome de las Casas. T. 1: Apologetica historia de las Indias // Serrano y Sanz M. Historiadores de Indias. Nueva biblioteca de autores españoles – Madrid, 1909. – P. 328 — 330. [Электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/38594#mode/inspect/page/340/zoom/4>
https://www.indiansworld.org/bernal_diaz_yucatan.html#.ZF6mDnbP02w
15. Diego de Landa's Indictment of the Sotuta Indians, 11 August 1562 // Clendinnen I. Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P.195-196.

16. Hernández, Francisco. On the religious beliefs of the Indians in Yucatan in 1545 // Reports on the Maya Indians of Yucatan. vol. IX No. 3 – Project Gutenberg EBook, 2012 – P. 209-216²²⁷.
17. Gates, William. Yucatan Before and After the Conquest, by Diego de Landa, – Global Gray, 2018 (Ebook) – 242 p.
18. Pedro Sanchez de Aguilar. Notes on the Superstitions of the Indians of Yucatan (1639) // Reports on the Maya Indians of Yucatan. vol. IX No. 3 – Project Gutenberg EBook, 2012 – P. 202-209²²⁸.
19. Proclamation // Gates, William. Yucatan Before and After the Conquest, by Diego de Landa, –Global Gray, 2018 (Ebook) – P. 236-238.
20. The confessions // Clendinnen I. Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P.197-209.
21. The Ordinances of Tomás López // Gates, William. Yucatan Before and After the Conquest, by Diego de Landa, –Global Gray, 2018 (Ebook) – P. 232-235.
22. Toribio de Benavente. Historia de los Indios de la Nueva España// Olivero, Otto. Relatos y relaciones de Hispanoamérica colonial – Austin: University of Texas Press, 2004. – P.84-90.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії – К.: Юніверс, 2002. — 424 с.
2. Ларин Е.А. Всеобщая история: латиноамериканская цивилизация: Учеб. пособие/Е.А. Ларин. — М.: Высш. шк., 2007. — 494 с.: ил.
3. Священные письмена майя:[Антология]/[пер.,вступ. ст., коммент. Р. Кинжалова; коммент. Ю. Кнорозова]. – СПб.: ООО «Издательство «Пальмира»; М.: ООО «Книга по требованию», 2018. – 400с. – (Серия «Александрийская библиотека»).
4. Стингл М., Тайны индейских пирамид. — М.: «Прогресс», 1982. – 248 с.

²²⁷ Нумерація сторінок така, яка вказана в змісті книги

²²⁸ Нумерація сторінок така, яка вказана в змісті книги

5. Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков / Ред. и пер. В. Н. Талах, С. А. Куприенко. — Киев : Видавець Купрієнко С. А., 2013. — 370 с. : ил.
6. Талах В.М. Вступ до ієрогліфічної писемності майя – К., 2010. — 231 с.
7. Фрэзер Джеймс Джордж, Золотая ветвь. Исследование магии и религии – М.: КоЛибри, 2020. — 976 с.
8. Clendinnen I. Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517-1570. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 245 p.
9. Juergensmeyer, M., and Kitts M., eds. Princeton Readings in Religion and Violence. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011. – 235 p.
10. Hanks, William F. Converting Words: Maya in the Age of the Cross. – California: University of California Press, 2010 – 439 p.
11. Houston S., Stuart D. Of gods glyphs and kings: divinity and rulership among the Classic Maya //Antiquity, 1996. —.No.70. — 289–312 pp..
12. Means, Philip Ainsworth. History of the Spanish Conquest of Yucatan and of the Itzas. – Cambridge: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, 1917 – 202 p.
13. Miller Mary Ellen; Taube Karl. An illustrated dictionary of the gods and symbols of ancient Mexico and the Maya. – London: Thames and Hudson Ltd, 1993. – 216 p.
14. Olivero, Otto. Relatos y relaciones de Hispanoamérica colonial – Austin: University of Texas Press, 2004. – 166 p.
15. Reports on the Maya Indians of Yucatan, by Santiago Mendez and Antonio García y Cubas and Pedro Sanchez de Aguilar and Francisco Hernandez vol. IX No. 3 – Project Gutenberg EBook, 2012 – 224 p.²²⁹[EBook #39914]
16. Taube Karl. The Major Gods of Ancient Yucatán. – Washington: Dumbarton Oaks, 1992 – 160 p.
17. Todorov T. The Conquest of America: The Question of the Other. – New Yorke: Harper & Row, 1987 –274 p.

²²⁹ Нумерація сторінок така, яка вказана в змісті книги

ІНТЕРНЕТ ВИДАННЯ

1. Bartolomé de Las Casas //Britannica [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.britannica.com/biography/Bartolome-de-Las-Casas>
2. Bernardo de Lizana // Real Academia de la Historia [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dbe.rah.es/biografias/32724/bernardo-de-lizana>
3. Discurso evangélico y conversión. Fray Andrés de Avendaño y la conquista del Itzá (1695-1697). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dimensionantropologica.inah.gob.mx/?p=1460>
4. Las Leyes Nuevas De Indias De 1542. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://www.historiadelnuevomundo.com/las-leyes-nuevas-de-indias-de-1542/>
5. Toribio De Benavente, «Motolinía» (-1565) por Ramón Ezquerria // Enciclopedia Franciscana. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://franciscanos.org/enciclopedia/tbenavente.html>
6. Біографія і твори Торібіо де Бенавенте. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.thpanorama.com/articles/historia/fray-toribio-de-benavente-biografa-y-obras.html>
7. Кнорозов Ю. В. «Сообщение о делах в Юкатане» Диэго де Ланда как историко-этнографический источник // В кн.: Ланда Диэго де. Сообщение о делах в Юкатане", М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955 – С. 3–96.
8. Ко, М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты. — М.: Центрполиграф, 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/coemaya.html#.YHtV8egzY2y>
9. Конкиста Юкатана. Краткая история майя (общие сведения). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/civhistmay1.html#.YHy6wOgzY2y>
10. Конкистадоры на Юкатане// Талах В. Н. – К., 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.indiansworld.org/konkistadory-na-yukatane.html#.ZF6DiHbP02x>

11. Кузьмищев В. А. Тайна жрецов майя. 2-е изд. – М.: «Молодая гвардия», 1975. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.indiansworld.org/tainazhr.html#.ZGPVpXbP02w>
12. Переоценка подлинности «Relacion de las cosas de Yucatan» фрая Диего де Ланды. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.indiansworld.org/landa_relacion.html#.Yqn7K3bP02x
13. Соди Д., Великие культуры Месоамерики. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000013/>